

Министерство образования Республики Беларусь
Учреждения образования
«Белорусский государственный педагогический университет
имени Максима Танка»

Факультет дошкольного образования
Кафедра методик дошкольного образования

**ПРАБЛЕМА РАЗВІЦЦЯ МАЎЛЕННЯ ДЗЯЦЕЙ ВА ЎМОВАХ
БЛІЗКАРОДНАСНАГА БЛІНГВІЗМУ**

Дипломная работа

Исполнитель:

студентка 420 группы заочной
формы получения образования
Анникова Елена Владимировна

Научный руководитель:

доктор педагогических наук,

Дубинина Дина Николаевна

Допущена к защите
протокол № _____ заседания кафедры
от _____
Зав. кафедрой _____ Д. Н. Дубинина

Минск 2013

УВОДЗІНЫ

Дашкольнае дзяцінства – найважнейшы час у жыцці кожнага чалавека і, разам з тым, вялікі і адказны перыяд псіхічнага і інтэлектуальнага развіцця асобы. Менавіта ў гэтым узросце найбольш інтэнсіўна развіваюцца ўсе псіхічныя функцыі, фарміруецца здольнасць да складаных відаў дзейнасці, закладваецца агульны фундамент пазнавальных здольнасцей, зараджаецца нацыянальная самасвядомасць, якая з’яўляецца маральнай асновай жыццядзейнасці асобы.

Родная мова – найвялікшы настаўнік для дзіцяці, яна вучыла і вучыць чалавека ўсё жыццё. Я Колас заклікаў школьнікаў “старанна вывучаць сваю родную мову, ведаць і любіць лепшыя творы беларускай літаратуры”, таму што “родная мова – першая крыніца, праз якую мы пазнаём жыццё і акаляючы нас свет” [9, с. 26].

Авалоданне роднай мовай пачынаецца ў чалавека з нараджэння, калі ён упершыню пачуе ад маці пяшчотныя словы калыханкі. “Развіццё маўлення дзіцяці, авалоданне багаццямі роднай мовы, літаратуры, мастацтва – асноўныя элементы фарміравання асобы, нацыянальнай самасвядомасці дашкольніка, далучэння яго да вытокаў нацыянальнай культуры. Таму асаблівую ўвагу ў рабоце з дзецьмі дашкольнага ўзросту неабходна надаваць развіццю іх беларускага маўлення, умення выражаць свае думкі, пачуцці, эмоцыі на мове свайго народа” [23, с. 3].

Яшчэ ў 19 стагоддзі выдатны рускі педагог К.Дз.Ушынскі абгрунтаваў неабходнасць выхавання і навучання на роднай мове, ён лічыў, што родная мова павінна быць галоўным прадметам пачатковага навучання. Гэта патрабаванне было прагрэсіўным у тагачаснай Расіі, калі назіралася пакланенне перад замежнымі мовамі і замежнымі педагогамі [29, с. 559]. Думкі К.Дз. Ушынскага назвычай актуальныя праз паўтара стагоддзя для моўнай сітуацыі ў Беларусі, бо ў нас перавага аддаецца выхаванню і навучанню на рускай мове. Асабліва гэта тычыцца работы ў гарадскіх дашкольных установах. А як жа можна сфарміраваць асобу будучага чалавека гарманічнай, усебакова развітай, калі яна не авалодае сваёй роднай мовай, мовай маці, бацькоў, дзядоў? У сувязі з гэтым узгадваюцца словы К.Дз.Ушынскага: “Засвойваючы родную мову, дзіця засвойвае не толькі адны словы, іх аб’яднанне і відазмяненне, але бясконцае мноства паняццяў, поглядаў на прадметы, мноства думак, пачуццяў, мастацкіх вобразаў, логіку і філасофію мовы, – і засвойвае лёгка і хутка, за два-тры гады, столькі, што і паловы таго не можа засвоіць у дваццаць гадоў прыкладнага і метадычнага навучання. Такі гэты вялікі народны педагог – роднае слова!” [29, с. 560].

Яшчэ больш кранае, уздзейнічае і запамінаецца роднае слова з казкі. Незалежна ад узросту малыя ахвотна слухаюць казкі, пачынаючы з “Курачкі Рабкі”, “Зайкавай хаткі”, “Лёгкага хлеба” і іншых. Менавіта казка заклікана сфарміраваць эстэтычны густ у дзяцей, уменне ўспрымаць, бачыць, асэнсоўваць падзеі, ацэньваць учынкi герояў, выказаць свае адносіны да іх. Праз казку дзеці робяцца больш чулымі і ўважлівымі. Яны шкадуюць дзеда і бабу, зайчыка, абагачаецца іх мова.

З дапамогай народных казак праз мастацка-моўную дзейнасць педагог вывучае сваіх выхаванцаў, іх эмацыянальную і пазнавальную сферы, ажыццяўляе “развіццё мастацкіх здольнасцей, асноў мастацкага густу” [16, с. 249].

Народныя казкі, як і іншыя віды фальклору, прыцягваюць, захапляюць дзяцей. Малыя спачатку з задавальненнем слухаюць іх, а пасля самі імкнуцца расказаць. Пры гэтым дзеці стараюцца ўспомніць і выкарыстаць моўныя сродкі выразнасці, дзякуючы чаму абагачаецца іх слоўнік, маўленне становіцца вольным, прыгожым і вобразным, адбываецца фарміраванне маналагічнага маўлення, што станоўча адбываецца на падрыхтоўцы дзяцей да навучання ў школе.

У аснове развіцця маўлення ляжыць актыўны, творчы працэс авалодання мовай, фарміравання маўленчай дзейнасці. Такое развіццё вядзе да сапраўднага авалодання моўнымі багаццямі, якія шырока прадстаўлены ў беларускіх народных казках.

Менавіта ў дашкольным узросце дзіця павінна навучыцца “змястоўна, граматычна правільна, звязна і паслядоўна выкладаць свае думкі. У той жа час мова дзяцей павінна быць жывой, непасрэднай, выразнай” [4, с. 114].

У звязным маўленні выразна праяўляецца ўсведамленне дзіцем моўнай рэальнасці. Адвольна будуючы сваё выказванне, яно павінна ўсвядоміць і логіку выражэння думак, і звязнасць моўнага выкладання.

Даследчыкі звязнага маўлення ў дашкольнікаў: Л.І.Ціхеева, А.П.Усава, Л.А.Пянзеўская, М.М.Коніна, В.І.Салаўёва, Н.Ф.Вінаградава – сцвярджалі, што ўменне звязна гаварыць развіваецца толькі пры мэтавым кіраўніцтве педагога і шляхам сістэматычнага навучання на занятках.

Пытанне ўплыву беларускіх народных казак на развіццё звязнага маўлення дзяцей у метадычнай літаратуры, практычных напрацоўках педагогаў разгледжана недастаткова. Не даказана прамое ўздзеянне казак на развіццё маўлення дзяцей. У большасці выпадкаў асвятляецца ўздзеянне народных казак на фарміраванне маральных якасцей дзяцей, іх агульнае развіццё.

Важнасць беларускіх народных казак у развіцці і выхаванні дзяцей, іх роля ў фарміраванні і станаўленні маналагічнага маўлення дашкольнікаў ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму акрэслілі выбар тэмы дыпломнага даследавання – “Беларуская народная казка як сродак развіцця маналагічнага маўлення дзяцей старэйшага дашкольнага ўзросту”.

Мэта даследавання: распрацаваць і апрабіраваць методыку развіцця навыкаў маналагічнага маўлення ў дашкольнікаў старэйшага ўзросту сродкамі беларускіх народных казак.

Задачы:

- 1) вызначыць асаблівасці фарміравання маналагічнага маўлення ў дашкольнікаў;
- 2) высветліць асаблівасці ўплыву народных казак на моўнае развіццё дашкольнікаў;
- 3) адабраць беларускія народныя казкі і распрацаваць методыку фарміравання маналагічнага маўлення дзяцей старэйшага дашкольнага ўзросту на іх аснове.

Аб’ект даследавання: працэс фарміравання маналагічнага маўлення ў дашкольнікаў сродкамі мастацкай літаратуры.

Прадмет даследавання: фарміраванне маналагічнага маўлення дзяцей старэйшага дашкольнага ўзросту на аснове беларускіх народных казак.

Метады даследавання

Тэарэтычныя:

- вывучэнне і аналіз педагагічнай, псіхалагічнай, метадычнай літаратуры па праблеме даследавання;

Эмпірычныя:

- назіранне, гутарка;
- вывучэнне вопыту работы выхавальнікаў;
- педагагічны эксперымент.

База даследавання: Дзяржаўная ўстанова адукацыі “Урэцкі дзіцячы сад № 35 Любанскага раёна” Мінскай вобласці. У эксперыменце ўдзельнічала 16 дзяцей старэйшага дашкольнага ўзросту.

Глава I. ТЭАРЭТЫЧНЫЯ АСНОВЫ РАЗВІЦЦЯ МАНАЛАГІЧНАГА МАЎЛЕННЯ Ў ДАШКОЛЬНІКАЎ

1.1. Праблема развіцця маўлення дзяцей ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму.

Галоўная задача дзіцячага сада ў плане моўнага развіцця дашкольнікаў – развіццё прадуктыўнага маўлення выхаванцаў.

У дзіцячым садку мы гаворым аб мове дзяцей, выхавальніка, не задумваючыся над гэтымі паняццямі і не звяртаючы увагі на іх значэнне, а іх тры: а) мова як дзейнасць, працэс (маўленне); б) мова як прадукт моўнай дзейнасці; в) мова як аратарскі жанр. Першае значэнне тэрміна “мова” – моўная дзейнасць, моўны акт, гэта дзеянні вымаўляючых органаў (моўная здольнасць, моўная памылка, моўны навык, моўны працэс). Гэта маўленне; пісьмо, пісьмовае выражэнне думак; чытанне, унутраная мова. Гэтае значэнне мовы даследуе псіхалінгвістыка, агульнае мовазнаўства, псіхалогія мовы.

Другое значэнне: мова – гэта зносіны, кантакт паміж людзьмі, абмен думкамі, пачуццямі, інфармацыяй. Стасункі ажыццяўляюцца і з дапамогай нямоўных знакаў (міміка, жэст, учынак і інш.). Гэтае значэнне мае сінонім “тэкст”. Тэкст можа быць не толькі пісьмовым, але і вусным і нават мысленным. Гэта некалькі сказаў.

Трэцяе значэнне: мова – вярбальныя, моўныя зносіны з дапамогай слоў, сінтаксічных канструкцый, тэкста, інтанацый. Гэта аратарскі жанр, маналог у мастацкім творы.

У дашкольнай установе ў дачыненні да выхаванцаў, безумоўна, гаворка можа ісці аб маўленні. Паколькі “маўленне – гэта адзін з бакоў мовы або састаўная частка мовы”, – сцвярджаў Л.В.Шчэрба [32, с. 123].

“Працэс развіцця маўлення – гэта не толькі працэс колькасных змяненняў, які праяўляецца ў павелічэнні слоўніка і асацыятыўных сувязей слова, але і працэс якасных змен, скачкоў, гэта значыць працэс сапраўднага развіцця, які ўнутрана звязаны з развіццём мыслення і свядомасці, ахоплівае ўсе пералічаныя функцыі, бакі і сувязі слова”, – сцвярджаў Лявонцьеў А.Н. [11, с. 69].

Гэтыя характарыстыкі мовы і маўлення ўказваюць на неабходнасць большай увагі педагогаў да змястоўнага, паняццйнага боку моўных з’яў, да мовы як сродка выражэння, фарміравання і існавання думкі, да цэласнага развіцця ўсіх функцый і форм мовы.

Зыходзячы з вышэй адзначанага, варта памятаць, што дзяцей неабходна вучыць моўнай дзейнасці, гэта значыць вучыць правільна выконваць асобныя акты, моўныя дзеянні і аперацыі. У выніку правільнага выканання моўных аперацый фарміруюцца аўтаматызаваныя моўныя навыкі (вымаўленчыя, лексічныя, граматычныя). Аднак для моўнай дзейнасці гэтага недастаткова. У дзяцей неабходна фарміраваць не толькі моўныя навыкі, але і камунікатыўна-моўныя ўменні.

Неабходна ствараць умовы для ўзнікнення матываў маўлення, а таксама для планавання і рэалізацыі моўных актаў у працэсе навучання мове і маўленню [1, с. 13].

Патрэбна клапаціцца і аб матывацыі маўлення дзяцей, якая пабуджае іх да моўнай актыўнасці. Наяўнасць матывацыі маўлення азначае, што ў дзіцяці ёсць унутраная патрэба ў тым, каб выказаць свае думкі і гэта ўплывае на пераход моўных узораў у асабістае актыўнае маўленне дзіцяці. Гэта адбываецца ў непрымусовых, натуральных абставінах зносін. Такім чынам, педагог павінен клапаціцца аб тым, каб наблізіць характар зносін з дзецьмі на занятках да звыклых умоў.

Навучанне мове павінна грунтавацца на разуменні сутнасці і адметных рыс моўных з'яў. Улік сістэмных сувязей у мове і маўленні дапамагае вызначыць падыход да рашэння многіх метадычных пытанняў.

Гэта асабліва актуальна ва ўмовах існуючага ў нашай краіне руска-беларускага білінгвізму, калі і руская і беларуская мовы з'яўляюцца дзяржаўнымі. У сувязі з гэтым вострым з'яўляецца пытанне аб засваенні роднасных моў на розных этапах развіцця чалавека. Праблемы білінгвізму выходзяць далёка за рамкі тэорыі моўнай дзейнасці, якую на практыцы ажыццяўляюць выхавальнікі дашкольных устаноў. Авалодванне роднаснымі мовамі, з аднаго боку, здаецца лёгкім, бо ёсць многа агульнага ў слоўнай сістэме, граматыцы і нават фанетыцы, але ў той жа час ёсць пераадольныя праблемы, якія ў першую чаргу тычацца амаль няўлоўных і ў сувязі з гэтым пераадольных адрозненняў. Велмі складана пазбегнуць акцэнту ў гукавымаўленні, не дапускаць памылак у спалучэнні слоў, скланенні назоўнікаў з рознымі асновамі (“нога – на ноге”, “нага – на назе”, “муха – мухе”, “муха – мусе”, “ігрушка – ігрушке”, “цацка – цаццы”).

У сувязі з тым, што мову і яе формы дашкольнікі засвойваюць практычна з мовы акружаючых дарослых, якая часта далёкая ад дасканаласці як у галіне адной, так і другой роднасных моў, узнікае праблема ў якасці засваення моўнага матэрыялу дзецьмі дашкольнага ўзросту. Таму мова выхавальніка, з'яўляючыся асноўнай крыніцай для дашкольнікаў, павінна быць максімальна блізкай да дасканалай. Выхавальнікі павінны добра

арыентавацца ў моўнай сістэме і рускай, і беларускай моў, а гэта не заўсёды бывае. Менавіта на педагога кладзецца адказнасць за якасць выхавання дзяцей, падрыхтоўку іх да дарослага жыцця.

У сувязі з гэтым выхавальнікі павінны валодаць і рускай, і беларускай мовамі і, што асабліва важна, знаць заканамернасці засваення роднасных моў.

Варта разгледзець, дык што ж такое білінгвізм? Гэта двухмоўе. Якія віды білінгвізму існуюць і якія з іх уласцівы нашай сістэме дашкольнага выхавання?

Варта коратка разгледзець віды білінгвізму, каб акрэсліць, які з іх уласцівы нашай сістэме дашкольнага выхавання.

Каардынацыйны (дапускае каардынацыю роднай і няроднай мовы, калі ўнутраныя, мысленчыя аперацыі працякаюць на другой мове, а ў выпадку цяжкасцей дабаўляецца функцыя самакантролю) і субардынацыйны (гаворачы думае на роднай мове і перакладае на другую). Рэцэптыўны (забяспечвае толькі ўспрыняцце маўлення на другой мове, часцей надрукаваны тэкст з выкарыстаннем слоўніка) і прадуктыўны (прадугледжвае не толькі ўспрыняцце, але і прадукцыраванне вуснага і пісьмовага маўлення, уменне вольна выказаць думкі). Па ўмовах узнікнення адрозніваюць натуральны (развіваецца ва ўмовах двухмоўнага асяроддзя) і штучны (фарміруецца ў працэсе мэтанакіраванага навучання).

Вылучаюць дзве асноўныя формы авалодання другой мовай, якія склаліся эмпірычна: стыхійную (авалоданне няроднай мовай адбываецца ў сітуацыі адпаведнага моўнага асяроддзя) і арганізаваную (другая мова засвойваецца ва ўмовах сістэматычнага навучання), – сцвярджае Старжынская Н.С. [26, с. 31].

Калі дзіця расце ў двухмоўнай сям’і або з маленства ўступае ў стасункі, гуляе з равеснікамі, якія гавораць на другой мове, фарміраванне прадуктыўнага двухмоўя адбываецца натуральна. Абедзве мовы засвойваюцца без якіх-небудзь спецыяльных намаганняў. Гэта тлумачыцца тым, што дзіця міжвольна трапляе то ў адно, то ў другое моўнае асяроддзе і павінна ўступаць у зносіны з людзьмі, якія размаўляюць на розных мовах.

Калі ж адбываецца навучанне другой мове (яна не з’яўляецца сродкам камунікацыі), узнікае штучны білінгвізм – процілегласць натуральнаму.

У чалавека, які валодае толькі адной мовай, усталёўваюцца трывалыя сувязі паміж мысленнем і мовай як сродкам фарміравання і выражэння думкі.

У білінгваў сувязі паміж мовай і мысленнем больш складаныя. Па спосабе гэтых сувязей білінгвізм падзяляецца на непасрэдны (незалежны) і апасродкаваны (залежны).

Непасрэдны (каардынацыйны) білінгвізм прадугледжвае самастойнае функцыянаванне кожнай з моў. Носьбіт такога двухмоўя, карыстаючыся другой мовай, не прыбягае да роднай.

Калі ж ідзе гаворка аб залежным (субардынацыйным) білінгвізме, то родная мова пры ім выступае як дамінантная. Асоба з такім тыпам білінгвізму, размаўляючы на другой мове, думае на роднай, а ўжо потым перакладае тэкст на другую.

Моўная сітуацыя ў нашай краіне даволі складаная. У нас, як ужо гаварылася раней, дзве дзяржаўныя мовы: руская і беларуская. Кожная з іх адыгрывае сваю ролю ў жыцці грамадства, і задача дашкольных устаноў у тым, каб дзеці як мага хутчэй засвоілі і адну і другую мовы, маглі імі свабодна карыстацца. “Блізкасць рускай і беларускай моў – велізарная карысць для выкладання гэтых моў, што неабходна правільна выкарыстоўваць” [24, с. 57].

Блізкароднасны білінгвізм аказвае і станоўчы і адмоўны ўплыў на авалодванне абедзвюма мовамі. З аднаго боку ў нашых мовах многа агульнага, пачынаючы з фанетычнай сістэмы (аднолькавае вымаўленне галосных і большасці зычных гукаў), многіх сінтаксічных канструкцый. З другога боку часта назіраецца перанос элементаў адной мовы ў маўленне на другой. Жудасна гучаць словы накшталт [ч’аго], ” [ч’аму], [трапка]. У сувязі з гэтым, вывучаючы беларускую мову як другую ў дзіцячым садзе, трэба быць вельмі ўважлівымі і крытычнымі. Фармалізм у гэтай справе недапушчальны.

Да развіцця ранняга білінгвізму патрэбна ставіцца вельмі ўважліва і асцярожна. Чым раней дзіця пачынае авалодваць другой мовай, тым слабейшая інтэрферэнцыя (накладанне, уплыў) роднай мовы. На ранніх этапах гэта добра. Але на прадуктыўных этапах навучання пачынаюцца цяжкасці: адрозненні ў мовах ледзь заўважныя. Напрыклад, асаблівасці спалучэння слоў (пойти за врачом – пайсці па ўрача; два карандаша – два алоўкі).

Спрэчкі, калі пачынаць навучанне другой мове, вядуцца з часоў Ушынскага К.Дз., які лічыў, што вывучаць другую мову можна пачынаць з 7 – 8 гадоў. Яго поглядаў прытрымліваліся Л.І.Ціхеева, Д.Б.Эльконін. А вось Выгоцкі Л.С. лічыў, што пачынаць вывучаць другую мову можна значна раней, і гэта станоўча ўплывае на агульнае развіццё дзіцяці.

Ранняму білінгвізму спрыяе персаніфікацыя моў (мова мамы, таты, бабулі) і розныя моўныя калектывы: дома і ў дзіцячым садзе, пазней – дома і ў школе.

Існуе шэраг фактараў, якія стымулююць моўнае развіццё ўвогуле і авалодванне другой мовай: станоўчыя эмоцыі; неабходнасць эмацыянальнага кантакту з блізкім чалавекам; фізіялагічнае развіццё органаў маўлення; неабходнасць змястоўных зносін; неабходнасць і здольнасць намінацыі і моўнае асяроддзе; моўная актыўнасць дзіцяці [20, с. 29].

Такім чынам, пры педагагічным кіраўніцтве працэсам авалодання другой мовай апошня садзеінічае і засваенню роднай мовы, і ўдасканаленню інтэлектуальных аперацый. Раньняе вывучэнне другой мовы ў дзіцячым садку зусім не вядзе да “паўмоўя” і, значыць, да “паўмыслення”, да фарміравання “паўчалавека”.

Паспяховае авалоданне другой мовай патрабуе натуральнай сітуацыі зносін, у якой дзіця магло б стыхійна спасцігаць адносіны паміж мовай і рэчаінасцю [26, с. 44].

Развіццё беларускага маўлення дзяцей неабходна ажыццяўляць паэтапна, пачынаючы з паступовага ўвядзення беларускай мовы ў розныя віды дзейнасці дзяцей ужо з ранняга ўзросту. Гэта робіцца з мэтай развіцця ў малых першапачатковых навыкаў разумення мовы, умення паўтараць за выхавальнікам і па меры магчымасці самастойна ўзнаўляць узоры беларускага маўлення (асобныя словы, песенькі, забаўляўкі). На наступным этапе працягваецца навучанне дашкольнікаў малодшага і сярэдняга ўзросту рэпрадуктыўнаму беларускаму маўленню (пераказ, завучванне кароткіх вершаў), ажыццяўляецца навучанне прадуктыўнаму маўленню (уменню будаваць самастойныя выказванні на беларускай мове).

Навучанне прадуктыўнаму маўленню на беларускай мове сутыкаецца з чэрагам цяжкасцей. Дашкольнікі вельмі часта карыстаюцца змешанай мовай, спалучаючы ў адным сказе рускія і беларускія словы, а то і ўвогуле дубліруюць моўныя сродкі. (“На абед сёння суп цілі “борщ”, “Мядзведзь дужы, но глупый”, “Воўк хотел лёгкого хлеба” і да т.п.)

У старэйшых дашкольнікаў, акрамя рэпрадуктыўнага і прадуктыўнага маўлення (з элементамі творчасці), фарміруецца пачатковае асэнсаванне некаторых асаблівасцей беларускай мовы (фрыкатыўнае вымаўленне гукаў [г], [г’], заўсёды цвердае вымаўленне гукаў [р], [ч]) [28, с. 4].

Асаблівасці методыкі навучання рускамоўных дзяцей беларускай мове заключаюцца ў абавязковым спалучэнні з’яў рускай і беларускай моў (па-беларуску кажам “у лісы лісяня”, а як па-руску?), каб размежаваць іх асаблівасці ў свядомасці дзіцяці.

Маўленчае развіццё дзяцей павінна ажыццяўляцца з выкарыстаннем мастацкага слова. Гэта тлумачыцца тым, што, на жаль, мова выхавальнікаў (і руская і беларуская) часта недасканалая. У моўным асяроддзі мы часта чуем

так званую “трасянку”. У сувязі з гэтым неабходна далучаць дзяцей да багаццяў беларускай мовы праз мастацкую літаратуру.

Факт рэцэптыўнага двухмоўя ў дашкольнікаў сведчыць, што пры навучанні беларускай мове разуменне беларускага тэксту, беларускага маўлення заўсёды будзе апераджаць гаварэнне. Гэта трэба шырока выкарыстоўваць пры азнаямленні дашкольнікаў з беларускай мастацкай літаратурай, народнымі гульнямі, абрадамі і г.д. Расійскі вучоны, спецыяліст па развіцці маўлення дзяцей малодшага школьнага ўзросту прафесар М.Р. Львоў піша: “...Мы схільныя літаратуру ў школе ставіць не ў падпарадкаванае становішча, і нават не паралельна моўным заняткам, а ўперадзе... Мастацкае слова павінна ісці паперадзе абагульненняў”. Няма сумненняў, што для дашкольнага дзяцінства выказанае палажэнне з’яўляецца асноватворным: паўнацэннае маўленчае выхаванне без апоры на мастацкае слова тут зусім немагчымае. Толькі такім шляхам можна далучыць дзяцей да беларускай мовы як роднай, садзейнічаць засваенню выразных багаццяў беларускай мовы на пачуццёвым узроўні і тым самым забяспечваць узбагачэнне духоўнага свету кожнага дзіцяці.

Такім чынам, развіццё беларускага маўлення прадугледжвае абавязковую апору на мастацка-маўленчую дзейнасць дзяцей, у змест якой уваходзяць успрыманне мастацкага твора, яго элементарны аналіз, выразнае ўзнаўленне і на гэтай аснове элементарная слоўная творчасць. Мастацка-маўленчая дзейнасць можа быць як спантанная, так і вучэбная. У першым выпадку творы мастацкай літаратуры арганічна ўключаюцца ў штодзённыя зносіны выхавальніка з дзецьмі (гэта перш за ўсё загадкі, лічылкі, забаўляючыя прыказкі, прымаўкі, народныя казкі). У другім выпадку – гэта арганізаваныя заняткі па мастацкай літаратуры, на якіх дзеці авалодваюць кампанентамі мастацка-маўленчай дзейнасці ў працэсе спецыяльнага навучання. Азнаямленне з мастацкай літаратурай пашырае круггляд дзіцяці, эмацыянальна ўзбагачае яго пазнавальную дзейнасць, развівае здольнасць адгукацца на вобразнае, выразнае маўленне, узбагачае маўленне дзяцей узорамі мовы мастацкай літаратуры. Мастацкая мова становіцца здабыткам самога дзіцяці [26, с. 77-78].

Казкі, як значны пласт мастацкай літаратуры, з’яўляюцца магутным сродкам усебаковага развіцця асобы: разумовага, маральнага, эстэтычнага; станоўча ўплывае на развіццё і абагачэнне слоўніка дзіцяці.

Мастацтва слова адлюстроўвае рэальнасць праз мастацкія вобразы, паказвае найбольш тыповае, абдумваючы і абагульняючы рэальныя жыццёвыя факты. Гэта дапамагае дашкольнікам пазнаваць жыццё, фарміруе яго адносіны да акружаючага. Мастацкія творы раскрываюць унутраны свет

герояў, прымушаюць дзяцей хвалявацца, перажываць, як свае, радасць і гора герояў.

У дашкольным узросце дзеці павінны зразумець, што мастацкая літаратура адлюстроўвае тыповыя рысы з'яў. Для дзяцей характэрна актыўнасць успрыняцця, глыбокае суперажыванне героям твораў.

Менавіта мастацкае слова вабіць дзяцей, прыцягвае, прымушае радавацца, сумаваць, гэта значыць эмацыянальна ўспрымаць пачутае, а, як вядома, самыя моцныя віды памяці эмацыянальная. Далучэнне да роднай мовы праз мастацкае слова садзейнічае не толькі ўзбагачэнню мовы дзяцей, але і развівае іх пазнавальныя і інтэлектуальныя магчымасці, пашырае веды пра беларускую культуру.

Сёння сам час патрабуе звяртацца да сваіх вытокаў, далучаць дзяцей да беларускай нацыянальнай культуры, паглыбляць знаёмства з родным краем, беларускімі традыцыямі, фальклорам, прывіваць пачуццё грамадскасці, любоў да Радзімы. Вельмі важна навучыць дзяцей з павагай ставіцца да беларускай мовы, не саромецца на ёй размаўляць. Вялікае значэнне мае асабісты прыклад дарослых, бацькоў, людзей, які жывуць побач з імі. [21, с. 100].

Вывад. Для нашай сістэмы выхавання і навучання характэрны натуральны білінгвізм, а ранні з'яўляецца асноўным у авалодванні дзяцьмі нашай роднай мовай. Навучанне дзяцей беларускай мове павінна ажыццяўляцца на ўсіх узроставых этапах. Адным з важнейшых сродкаў гэтага выхавання і навучання павінна стаць жывое беларускае слова, і, безумоўна, багатая літаратура для дзяцей, якая прадстаўлена фальклорам (малыя жанры і казкі), а таксама аўтарскімі творамі. Менавіта з апорай на мастацкую літаратуру ў дзяцей можна сфарміраваць прыгожае, натуральнае, выразнае маўленне на нашай роднай мове.

1.2. Станаўленне звязнага маўлення ў дашкольным узросце

У дашкольным узросце дзіця павінна навучыцца змястоўна, граматычна правільна, звязна і паслядоўна выкладаць свае думкі. У той жа час мова дзяцей павінна быць жывой, непасрэднай, выразнай.

Пад звязнай мовай разумеюць сэнсавае разгорнутае выказванне, якое забяспечвае моўныя зносіны і ўзаемаразуменне. Звязнасць, на думку С.Л.Рубінштэйна, – гэта “адэкватнасць моўнага афармлення думкі гаворачага або пішучага з пункту гледжання яе зразумеласці для слухача або чытача” [21, с. 468].

Звязная мова – гэта звязнасць думак. У звязнай мове адлюстроўваецца логіка мыслення дзіцяці, яго ўменне асэнсоўваць успрынятае і выражаць яго

ў правільнай, дакладнай, лагічнай мове. Аб тым, як дзіця ўмее будаваць свае выказванні, можна меркаваць аб узроўні яго моўнага развіцця.

Уменне звязна, паслядоўна, дакладна і вобразна выкладаць свае думкі аказвае ўплыў і на эстэтычнае развіццё дзіцяці: пры пераказах, пры стварэнні сваіх апавяданняў дзіця выкарыстоўвае вобразныя словы і выразы, засвоеныя з мастацкіх твораў.

“Развіццё звязнай мовы дзяцей – адна з галоўных задач дзіцячага сада” [5, с. 44]. Фарміраванне звязнай мовы, змяненне яе функцый з’яўляецца вынікам больш складанай дзейнасці дзіцяці і залежаць ад зместу, умоў, форм зносін дзіцяці з дарослымі і сябрамі. Функцыі мовы фарміруюцца паралельна з развіццём мыслення.

Асноўная функцыя звязнай мовы – камунікатыўная. Яна ажыццяўляецца ў дзвюх асноўных формах – дыялогу і маналогу. Кожная з гэтых форм мае свае асаблівасці, якія акрэсліваюць характар метадыкі іх фарміравання.

У малодшых чамучак удасканалваецца разуменне мовы. Мова становіцца не толькі сродкам зносін, але і крыніцай атрымання ведаў з дапамогай слоўных тлумачэнняў дарослага.

Больш складаныя і разнастайныя зносіны дзіцяці з дарослымі і равеснікамі ствараюць спрыяльныя ўмовы для развіцця мовы: абагачаецца яе сэнсавы змест, пашыраецца слоўнік, галоўным чынам за кошт назоўнікаў і прыметнікаў. Малыя правільна будуць сказы, выкарыстоўваюць розныя словы і разнастайны іх парадак.

Трохгадовым дзецям уласціва здольнасць карыстацца прастай формай дыялагічнай мовы, аднак яны толькі пачынаюць авалодваць уменнем звязна выкладаць свае думкі. Іх мова яшчэ сітуацыйная, пераважае экспрэсіўнае выкладанне.

У сярэднім узросце большы ўплыў на развіццё звязнай мовы дзяцей аказвае актывізацыя слоўніка, аб’ём якога павялічваецца да 2,5 тысяч слоў. Дзіця не толькі разумее, але і выкарыстоўвае ў мове прыметнікі для абазначэння прыметы прадмета, прыслоўі – для абазначэння часавых і прасторавых адносін. З’яўляюцца першыя абагульненні, вывады.

Дзеці часцей пачынаюць карыстацца даданымі сказамі, асабліва прычыны, з’яўляюцца даданыя ўмовы, дапаўняльныя, азначальныя. Структура мовы гэтых дзяцей яшчэ не дасканалая. У складаназалежных сказах часта адсутнічае галоўная частка.

Дзеці сярэдняга дашкольнага ўзросту паступова падыходзяць да складання невялікіх апавяданняў па карцінах і аб цацках. Аднак іх апавяданні

з'яўляюцца калькамі на ўзор – апавяданне дарослага. У іх пераважае сітуацыйнасць маўлення, аднак патроху ідзе развіццё кантэкстнай мовы.

У старэйшых дашкольнікаў узрасце развіццё звязнай мовы, яна дасягае даволі высокага ўзроўню.

У дзяцей інтэнсіўна развіваюцца ўяўленні, фарміруюцца агульныя паняцці і, дзякуючы гэтаму, удасканалваецца мысленчая дзейнасць – уменне абагульняць, рабіць вывады, выказваць суджэнні. У дыялогах дзеці карыстаюцца даволі дакладнымі, кароткімі і разгорнутымі адказамі ў адпаведнасці з пытаннем. З'яўляецца ўменне фармуляваць пытанні, падаваць дарэчныя рэплікі, выпраўляць і дапаўняць адказы таварышаў.

Дзякуючы ўдасканаленню мысленчай дзейнасці адбываюцца змены ў змесце і форме дзіцячага маўлення. З'яўляецца ўменне вылучаць найбольш істотнае ў прадметах і з'явах. Старэйшыя дашкольнікі больш актыўна ўдзельнічаюць у гутарках і размовах. Яны спрачаюцца, разважаюць, даволі матывавана адстойваюць свой пункт гледжання, пераконваюць сяброў. Яны не абмяжоўваюцца называннем прадмета і пералічэннем яго ўласцівасцей, а ў большасці выпадкаў вылучаюць характэрныя прыметы і якасці, даюць больш разгорнуты і дастаткова поўны аналіз прадмета або з'явы.

З'яўляецца ўменне ўстанаўліваць асобныя сувязі, залежнасці і заканамерныя адносіны паміж прадметамі і з'явамі. Гэта знаходзіць адлюстраванне ў маналагічным маўленні дзяцей.

“Удасканалваецца і маналагічная мова: дзеці засвойваюць розныя тыпы звязных выказванняў (апісанне, расповяд, часткова разважанне) з апорай на наглядны матэрыял і без апоры. Ускладняецца сінтаксічная структура дзіцячых апавяданняў, павялічваецца колькасць складаназлучаных і складаназалежных сказаў” [1, с. 253]. Аднак у гэтым узросце ў значнай часткі дзяцей гэтыя ўменні няўстойлівыя. Дзеці адчуваюць цяжкасці ў адборы фактаў для сваіх апавяданняў, не могуць іх размеркаваць у лагічнай паслядоўнасці, памыляюцца ў моўным афармленні. Яны не могуць яшчэ перадаваць у расповядзе свае эмацыянальныя адносіны да апісаных з'яў і прадметаў.

Развіццё звязнага маўлення ажыццяўляецца ў паўсядзённым жыцці і на спецыяльных занятках.

Праграма “Пралеска” не вылучае спецыяльнага раздзела па навучанні маналагічнаму маўленню дзяцей малодшага ўзросту, аднак з імі праводзіцца вялікая падрыхтоўчая работа да навучання распавяданню. Увага дзяцей скіроўваецца на назапашванне слоўніка, на ўменне паўтараць фразы, невялікія песенькі з казак, літаратурных апавяданняў.

Да кожнага ініцыятыўнага выказвання малага дзіцяці патрэбна ставіцца беражліва, падтрымліваць яго. Педагог улоўлівае сэнс выказвання дзіцяці, якое часта складаецца з адной або некалькіх каротчкіх фраз, і сваімі пытаннямі заклікае малага да больш поўнага выказвання і граматычна правільнага яго выражэння.

У сярэднім дашкольным ўзросце ставіцца задача: “фарміраваць уменне пераказваць змест невялікіх казак і апавяданняў, як ужо знаёмых, так і ўпершыню пачутых на занятках” [16, с. 144].

Для пераказу прапануюцца творы на рускай і беларускай мовах. Вельмі важна, што ставіцца задачы навучання дзяцей расказванню казак, пераказу невялікіх апавяданняў, а ўсё гэта разам спрыяе развіццю маналагічнага маўлення. Звяртаецца ўвага на тое, што дзеці павінны ўзнаўляць не толькі змест, але і вобразныя словы і выразы. Пад канец года дзеці могуць складаць невялікія апавяданні самастойна або па частках. Пры сістэматычным навучанні дашкольнікі могуць распавядаць з асабістага вопыту з апорай на малюнак або цацку, а затым і без апоры на наглядны матэрыял.

Пад уплывам навучання у дзяцей пяці-шасці гадоў удасканальваецца ўменне назіраць і вылучаць характэрныя прыметы прадметаў і з’яў, аб’ядноўваць прадметы па групе прымет, вызначаць прасцейшыя сувязі паміж з’явамі. Успрыняцце дашкольнікаў набывае больш мэтанакіраваны характар. Цікаваць да складання апісальных апавяданняў робіцца больш устойлівай, з’яўляецца жаданне складаць сюжэтныя апавяданні.

У гэтым узросце значная ўвага надаецца фарміраванню элементарных уяўленняў аб структуры апісання і распавядання. Прад’яўляюцца больш сур’ёзныя патрабаванні да цэласнасці і звязнасці выказванняў.

У працэсе навучання распавядання, гэта значыць самастойнаму звязнаму і паслядоўнаму выкладанню сваіх думак, педагог дапамагае дзіцяці знаходзіць дакладныя словы і словазлучэнні. Правільна будаваць сказы, лагічна звязваць іх паміж сабой, захоўваць нормы гука- і словавымаўлення. Як сцвярджала Э.П.Караткова: “Выхавальнік удасканальвае ўсе бакі мовы дзіцяці – лексічны, граматычны, фанетычны. Пры гэтым выкананне дашкольнікам заданняў па распавяданню інтэнсіфіцуе працэс авалодвання моўнымі сродкамі. Бо дзіця, чые апавяданні з цікавасцю і ўвагай выслухоўваюць акружаючыя, адчувае патрэбу выказацца дакладна, зразумела; прыкладае намаганні для таго, каб яго маўленне гучала дакладна, выразна, дастаткова гучна; яно пачынае з большай увагай адносіцца да дапамогі дарослага, калі той, у выпадку неабходнасці, нагадвае патрэбныя словы або дапамагае пачаць апавяданне, перайсці ад адной яго часткі да другой” [10, с. 6].

У дашкольным узросце дзеці знаёмяцца і часткова авалодваюць чатырма тыпамі маналогаў: апісанне, распавяданне, разважанне і кантамінацыя (змешаныя тэксты) [1, с. 257]. Аднак у большасці выпадкаў пераважна назіраюцца кантамініраваныя выказванні, у якіх могуць выкарыстоўвацца элементы ўсіх тыпаў з перавагай аднаго з іх. Выхавальнік павінен добра ведаць асаблівасці кожнага тыпу тэкстаў: іх назву, структуру, характэрныя для іх моўныя сродкі, а таксама тыповыя міжфразавыя сувязі.

Разгледзім гэтыя тыпы маналогаў. Апісанне – гэта выкладанне характэрных прымет асобнага прадмета або з’явы [5, с. 55]. Звычайна апісанне носіць дзелавы характар, у ім многа дакладных азначэнняў, акалічнасцей. Але пажадана, каб прысутнічалі і элементы вобразнасці, якая так прываблівае дзяцей. Апісанне павінна быць і лаканічным.

Апісанне мае сваю структуру. У самым пачатку называецца прадмет, затым у адпаведнасці з логікай абследавання (ад агульнага да прыватнага) усе яго асаблівасці. “Гэта каток Мур. Ён шэранькі, пухнаценькі. Вочкі ў ката зялёненькія, бліскучыя, гарэзлівыя. Каток смешны, свавольнік. Сам ён тоўсты, з доўгім пухнатым хвостом. Лапы з падушачкамі, таму так ціха ступае кот. Ён любіць спяваць сваю песеньку : “Мур-мур-мур”. У апісанні ўказваюцца характэрныя прыметы, прызначэнне і ўзаемасувязь частак. У заключэнні гаворыцца аб прызначэнні прадмета або дзеяннях з ім.

Апісальныя апавяданні бываюць параўнальныя і тлумачальныя. У дзіцячым садзе дашкольнікаў вучаць складаць апісанне двух прадметаў з кантрастнымі прыметамі, якое грунтуецца на паэтапным супастаўленні прымет прадметаў. Тлумачальныя апавяданні карысныя тым, што яны утрымліваюць элементы разважання, доказу.

“Сюжэтнае апавяданне – гэта перадача падзей, якія адбываюцца ў пэўнай часовай паслядоўнасці з якім-небудзь героем” [5, с. 56]. Дзецям патрэбна даць уяўленне аб тыповай структуры такіх апавяданняў. Яна ўключае пачатак (экспазіцыя) – называнне героя або апісанне яго знешняга выгляду, затым падаецца першая падзея (завязка), тлумачыцца калі, дзе яна адбываецца. Далей ідзе развіццё дзеяння, усталёўваецца часавая і прычынная сувязь паміж двума-трыма эпізодамі. Пасля гэтага ідзе канцоўка (развязка). Гэтыя апавяданні прапанавала Гербава В.В. “Восеньскі дзень”. “У цёплы сонечны дзень асабліва прыгожа навокал. Сіняе неба і ярка-жоўтая лістота на дрэвах. У пагодлівы восеньскі дзень цяжка ўседзець дома – цягне на вуліцу. Павольна ідуць школьнікі. Першакласніка сустрэла мама. У яе на павадку сабачка. З сабачкі не спускае вачэй маленькі хлопчык. Ён стаіць ля прылаўка з гароднінай і чакае бабулю. Бабуля купляе гародніну і размаўляе з

прадаўцом. Абедзве жанчыны ўсміхаюцца, яны радуюцца прыгожаму восеньскаму дню” [7, с. 17].

Сюжэтныя апавяданні даюцца дзецям нялёгка. Малыя могуць памыляцца ў кампазіцыі, прапускаць істотныя падзеі, аддаючы перавагу дробязям. Гэтаму віду распавядання дзяцей патрэбна вучыць. Сюжэтныя апавяданні могуць мець фактычную і творчую аснову. Тут трэба асабліва ўважлівымі быць да таго, каб дзеці зразумелі спецыфіку творчага апавядання. Ім патрэбна дапамагчы ўсвядоміць заданне прыдумаць штосьці сваё, чаго ніколі не было.

Яшчэ адным тыпам звязнага маўлення з’яўляецца пераказ.

“Пераказ – гэта творчае ўзнаўленне літаратурнага ўзора” [5, с. 118]. Спецыфіка пераказа ў тым, што ён ацэньваецца з пункту гледжання блізкасці да першакрыніцы. Гэты від звязнага маўлення блізкі і даступны дзецям, бо дзякуючы яму малыя вучацца прыгожа выкладаць свае думкі, карыстацца вобразнымі сродкамі выразнасці.

Вывад. Дзеці дашкольнага ўзросту выкарыстоўваюць і дыялагічнае і маналагічнае маўленне для зносін з дарослымі і равеснікамі. Паступова дашкольнікі дыферэнцыруюць гэтыя формы маўлення і выкарыстоўваюць іх у залежнасці ад абставін, задач, зносін і зместу выказвання. Люблінская А.А. пісала: “ Раней за ўсё дзеці пераходзяць да звязнага выказвання ў расповядах спакойнага, апавядальнага характару. У перадачы падзей, якія выклікалі яркія эмацыянальныя перажыванні, дзіця даўжэй затрымліваецца на сітуацыйна-экспрэсіўным выкладанні” [12, с. 256]. Развіццё самастойнай практычнай дзейнасці пабуджае развіццё інтэлектуальнай практычнай функцыі маўлення (разважанне, тлумачэнне, канстатацыя, абдумванне плана дзейнасці).

1.3. Роля народнай казкі ў развіцці маналагічнага маўлення дашкольнікаў

Казка прыходзіць у госці да дзяцей, нават спяшаецца да іх, калі зусім маленькаму дзіцятку бацькі купляюць цацкі казачных зайчыка, мядзведзя, ліскі, ці пеўніка. І так усё дзяцінства – казка ідзе побач з малым.

Перад выхавальнікамі і бацькамі стаіць складаная задача: раскрыць дзецям багацце і непаўторнасць роднага краю, яго гісторыю, дапамагчы ўсвядоміць асноўныя рысы нацыянальнага характару беларусаў, адчуць сябе неад’емнай часткай гэтай прыгожай зямлі, цудоўнага народа” [30, с. 19].

У сітуацыі існуючага у нашай краіне блізкароднаснага білінгвізму асабліва востра паўстае праблема ўдасканалення адукацыйнага працэсу ў дашкольнай установе па фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці

сродкамі вуснай народнай творчасці, бо фальклор з’яўляецца адным з найбольш эфектыўных сродкаў навучання рускамоўных дзяцей першапачатковым навыкам разумення беларускай мовы, узнаўлення пачутага, далучэння да нацыянальнай культуры.

Каб дапамагчы дзіцяці ўвайсці ў свет творчасці, фантазіі, уяўленняў, даць магчымасць для найбольш поўнага развіцця, неабходна зразумець, што з’яўляецца асабліва важным для фарміравання здольнасці дзіцяці, яго пачуццяў, умення думаць.

“Адным з важных шляхоў творчага пазнання рэчаіснасці з’яўляецца казка. Народныя казкі – найбагацейшы скарб, у іх увасоблены мудрасць, мастацкі талент народа, глыбокі роздум чалавека над жыццём, яго вопыт, назіранні за навакольнымі з’явамі.

Казка ўзнаўляе даўно забыты час і падзеі, своеасаблівы каларыт часу і жыццёвай стыхіі, страчаныя ў памяці народа. Менавіта праз казку дзеці дакранаюцца да жыцця, культуры, быту нашых продкаў” [15, с. 3].

Казкі даюць дзецям урокі патрыятызму і маралі. Усім сваім паэтычным ладам яны вучаць дзяцей разумець народнае ўяўленне пра добрае і злое, высокае і нізкае, сумленнае і агіднае, гуманнае і жорсткае.

Казкі садзейнічаюць развіццю эстэтычных пачуццяў, без якіх немагчыма высакароднасць душы, суперажыванне, сардэчная чуласць да чалавечага гора, пакут. Яны ўмацоўваюць у дзяцей жыццялюбства, аптымізм, вучаць іх марыць, развіваюць уяўленне, будзяць творчыя здольнасці. Дзякуючы казцы, дзеці пазнаюць свет не толькі розумам, але і сэрцам.

Пачуцці дзяцей развіваюцца ў працэсе засваення мовы мастацкіх твораў. Мастацкае слова дапамагае зразумець прыгажосць роднай мовы, яно вучыць эстэтычнаму ўспрыняццю наваколля і адначасова фарміруе эстэтычныя ўяўленні.

Глыбокая чалавечнасць, дакладная маральная накіраванасць, гумар, вобразнасць мовы – гэта найбольш важныя асаблівасці фальклорных твораў для дзяцей, асабліва казак.

“Народ – непераўзыходны настаўнік мовы. Ні ў якіх другіх творах, акрамя народных, не знайсці такога ідэальнага спалучэння цяжка вымаўляльных гукаў, такога прадуманага па гучанню размяшчэння слоў (хуткагаворкі, забаўлянікі)” [13, с. 175].

Падарожжа ў свет казкі развівае ўяўленне, фантазію дзяцей, пабуджае іх саміх да сачынення. Па прыкладу літаратурных вобразаў дашкольнікі ў сваіх “сачыненнях” бачаць сябе справядлівымі, абараняюць пакрыўджаных і слабых. караюць злых.

І эстэтычныя, і маральныя ўяўленні дзеці выносяць з мастацкіх твораў і асабліва з казак. У сувязі з гэтым К.Дз.Ушынскі пісаў: “Не ўмоўным гукам толькі вучыцца дзіця, вывучаючы родную мову, але п’е духоўнае жыццё і сілу з родных грудзей роднага слова” [28, с. 148].

Мастацкае слова ўвогуле, а казка асабліва, адлюстроўвае рэчаіснасць праз мастацкія вобразы, паказвае найбольш тыповае, асэнсоўваючы і абагульняючы рэальныя жыццёвыя факты. Гэта дапамагае дзіцяці пазнаваць жыццё, фарміруе яго адносіны да акружаючага. Мастацкія творы, раскрываючы ўнутраны свет герояў, прымушаюць дзяцей хвалявацца, перажываць, як свае, радасці і гора герояў.

У дзіцячым садзе дашкольнікаў знаёмяць з лепшымі народнымі казкамі, беларускімі, рускімі і іншых народаў. Ужо ў чатыры-пяць гадоў дзеці могуць зразумець, што мастацкі твор адлюстроўвае тыповыя рысы з’яў. Даследчыкі адзначаюць такую асаблівасць мастацкага ўспрыняцця дзяцей, як актыўнасць, глыбокае суперажыванне героям твораў. У старэйшых дашкольнікаў з’яўляецца здольнасць мысленна дзейнічаць ва ўяўных абставінах, нібы станавіцца на месца героя. Напрыклад, разам з героямі казкі дзеці адчуваюць пачуццё страху ў напружаных драматычных моманты, пачуццё палёгкі, задавальнення, калі перамагае справядлівасць.

Казка вабіць дзіця не толькі сваёй яркай вобразнай формай, але і сэнсавым зместам. Старэйшыя дашкольнікі, успрымаючы твор, могуць даць свядомую, матываваную ацэнку персанажам, выкарыстоўваючы ў сваіх меркаваннях крытэрыі паводзін чалавека, якія склаліся пад уплывам выхавання. Прамое суперажыванне за герояў, уменне сачыць за развіццём сюжэта, супастаўленне падзей, апісаных у казцы, з тымі, што яму даводзілася назіраць у жыцці, дапамагаюць дзіцяці параўнальна хутка і правільна зразумець спецыфіку казак як жанра і асаблівасці кожнага віду.

У дашкольным узросце дзеці павінны авалодаць элементарнымі ўменнямі аналізу літаратурнага твора: вызначаць жанр (аповяданне, казка, верш), вызначаць асноўных герояў (аб кім гаворыцца ў творы), выказваць свае адносіны да іх (хто падабаецца і чаму), заўважаць найбольш яркія прыклады вобразнасці мовы (параўнанні, азначэнні і інш.).

Казка з’яўляецца выдатным сродкам для азнаямлення дашкольнікаў з элементамі кампазіцыі літаратурнага твора. Народная казка заўсёды ўключае ўсе кампазіцыйныя часткі: зачын або экспазіцыю, завязку (першае дзеянне), развіццё дзеяння з кульмінацыяй, канцоўку або развязку. Строгая, лагічная пабудова народных казак аказвае станоўчы ўплыў на ўменне дзяцей прыдумваць свае казкі, якія на пачатковых этапах навучання моцна нагадваюць народныя.

У сувязі з гэтым варта адзначыць, што казкам як магутнаму сродку навучання і выхавання падростаючага пакалення надавалі вялікую ўвагу выдатныя педагогі, літаратары розных часоў: А.С.Пушкін, К.Дз.Ушынскі, Л.М.Вадавозава, Л.І.Ціхеева, В.Вітка, У.Ф.Луцэвіч, Дз.М.Дубініна і інш.

“Першая сустрэча дашкольнікаў з казачнай творчасцю адбываецца з дапамогай *казак пра жывёл*. Мастацкія вобразы гэтых казак вылучаюцца сваёй дасканаласцю і лагічнасцю” [8, с. 25].

У казках пра жывёл нерэальна спрачаюцца, размаўляюць, сварацца, сябруюць зьяры: хітрая ліса, спрытная падманшчыца, крыважэрны, але дурны воўк, дужы, моцны, а не вельмі разумны мядзведзь, бяскрыўдны, баязлівы заяц. У сістэме казачных вобразаў існуе іерархія, як і ў грамадстве: цар зьяроў (часцей за ўсё леў), іншыя зьяры, падначаленыя яму. Аднак у канфліктах перамагаюць не самыя моцныя зьяры, а часцей за ўсё хітрэйшыя.

Другой жанравай разнавіднасцю казак з’яўляюцца “*чарадзейныя казкі*, у якіх адлюстроўваецца барацьба за справядлівасць, мары аб лепшым жыцці. Людзі марылі, напрыклад, аб дыване-самалёце, ботах-скараходах, самабраным абрусе, хуткім ткацтве” [4, с. 19]. Нашы продкі толькі ў чарадзейных казках маглі сабе гэта ўявіць. А зараз людзі лятаюць на самалётах. Нават у космас паляцелі ўжо турысты. Чалавек стварыў машыны, якія ткуць, мыюць, вараць і іншыя.

Трэцяя разнавіднасць казак – *бытавыя казкі*. Герой гэтых твораў – мудры, кемлівы і дасціпны селянін – перамагае сваіх праціўнікаў розумам, хітрасцю без дапамогі чудадзейных прадметаў. Яго ідэаламі з’яўляюцца праўда і справядлівасць, непрымірымасць да ўсяго бесчалавечнага, злага.

“Казкі ўзнаўляюць неверагодныя падзеі, справы, учынкi. У казцы рэальнасць прадстаўлена непраўдападобна” [2, с. 29].

Беларускія народныя казкі ў большасці сваёй вызначаюцца высокай мастацкасцю, вострай крытычнай накіраванасцю супраць сацыяльнай несправядлівасці.

З дзіцячых гадоў казкі вучаць чалавека адрозніваць дабро ад зла, праўду ад крыўды, выхоўваюць здаровыя эстэтычна-мастацкія густы, сцвярджаюць гуманістычныя народныя ідэалы. Многія беларускія народныя казкі выкарыстоўваліся ў творчасці Якуба Коласа, Уладзіміра Дубоўкі, Алеся Якімовіча і іншых пісьменнікаў. Апрацаваныя выдатнымі пісьменнікамі творы вярнуліся да жыцця ў новай, больш высокай якасці.

Казкі – гэта творы вуснай народнай творчасці, і выхавальнік іх павінен перадаваць вусна, шляхам расказвання. Казка заўсёды павінна расказацца з пэўнай мэтай. Зыходзячы з гэтага педагог мае права скарачаць матэрыял, але пры гэтым не змяняць сюжэт, не парушаць агульны характар і змест казкі.

Выхавальнік адбірае казкі, якія адпавядаюць індывідуальным і ўзроставым асаблівасцям развіцця дзяцей з улікам патрабаванняў праграмы “Тралеска”.

Работа над казкамі ажыццяўляецца ва ўсіх узроставых групах на спецыяльных занятках, у вольны час, на спецыяльных фальклорных ранішніках. Заняткі – гэта тая форма работы, якая дае магчымасць усім дзецям успрыняць твор, абмеркаваць яго змест, учынкi і характары герояў. Па меркаванні Н.Зубаравай, важна не столькі ўзнавіць разам з дзецьмі падзеі, колькі дапамагчы малым глыбей перажыць і асэнсаваць гэтыя падзеі. Пры паўторным расказванні твора вуснага слоўнага мастацтва можна распачаць размову, якая дапаможа выявіць адносіны дзяцей да пачутага.

У дашкольным узросце дзеці не толькі слухаюць народныя казкі, але і пераказваюць іх. Менавіта пераказ казак накіраваны на развіццё звязнага маўлення дашкольнікаў. Гэты від заняткаў уводзіцца з групы “Чамучкі”.

А вось казка ўваходзіць у жыццё дзяцей вельмі рана і пабуджае малых актыўна ўспрымаць гэты від фальклору. Дзецям надзвычай рана пачынаюць расказваць казкі “Курачка Рабка”, “Калабок”, і малыя праяўляюць актыўнасць пры іх успрыняцці. Так дзіця паказвае, як плакалі дзед і баба, калі яечка разбілася, кажуць “бах”, калі яно звалілася. Усё гэта рыхтуе малых да актыўнай работы над казкай.

Пераказваючы казкі, дзеці імкнуцца ўспомніць словы, выразы, якія ёсць у творы, і паўтарыць іх. Дзякуючы гэтаму мова дашкольнікаў становіцца больш выразнай і багатай. А вось ужо ў групе “Фантазёры” дзеці не толькі пераказваюць казкі, але і самі іх прыдумваюць. Спачатку можна прапанаваць дзецям прыдумаць казку з апорай на наглядны матэрыял: цацкі, малюнкi, а пазней без яго.

Г.А.Фамічова прапанавала наступныя віды сачынення:

- ✓ творчае сачыненне па малюнку;
- ✓ кантамінацыі на тэмы мастацкіх твораў;
- ✓ вольнае сачыненне: а) казак; б) апавяданняў. [13, с. 172].

Асабліва бачацца цікавымі і карыснымі ў развіцці звязнага маўлення кантамінацыі на тэмы мастацкіх твораў. Вядома, што дзеці з задавальненнем уяўляюць сябе ў сітуацыях, у якія трапляюць іх любімыя героі, прыпісваюць сабе іх дзеянні. Расказваючы, “выпраўляюць” аўтараў, творча перасэнсоўваюць прыгоды, па-свойму змяняючы паводзіны героя ў пэўных сітуацыях. Гэтую асаблівасць патрэбна выкарыстоўваць для развіцця станоўчых рыс характару і, безумоўна, – навучання распавяданню.

Сутнасць методыкі навучання сачыненню-кантамінацыі ў тым, што дзіцяці прапануецца пераказаць пэўны эпизод казкі ад сваёй асобы, нібы гэта адбылося з ім. Выхавальнік са спачуваннем сочыць за “сачыненнем” і робіць

выгляд, што верыць кожнаму слову і абавязкова сочыць за моваю дзіцяці, незаўважна папраўляючы яго.

Вольнае сачыненне заключаецца ў тым, што дашкольніку даецца магчымасць самому прыдумаць сваю казку. Гэтаму не вучаць спецыяльна, але здольнасць да вольнага сачынення рыхтуецца ўсёй работай па развіццю звязнага маўлення ў дзіцячым садзе. Чым лепш падрыхтавана дзіця ў маўленчым плане, тым больш развіты ў яго ўяўленні і творчыя здольнасці.

Шырокія магчымасці для развіцця звязнага маналагічнага маўлення дзяцей шляхам прыдумвання казак прадастаўляюць тэхналогіі ТРВЗ.

З гэтай мэтай можна выкарыстоўваць казкі, прапанаваныя Д. Бісетам, Дж. Радары, У. Суцеевым, Д. Хармсам [22, с. 7]. Для дзяцей, якія ведаюць і любяць многа казак, мала проста расказаць твор. Лепш за ўсё праявіць фантазію, імправізацыю, бо куды большую карысць прынесе не простая перадача зместу казкі, а работа з уключэннем інтэлектуальных пытанняў і заданняў. Можна спыніцца ў адпаведным месцы і прапанаваць дзецям самім прадоўжыць казку, знайсці свой варыянт выхаду з той ці іншай сітуацыі. Гэта прыносіць дзецям вялікае задавальненне, стымулюе развіццё мысленчых працэсаў, уменне падбіраць неабходныя моўныя сродкі для расповяду. Дзеці асабліва радуюцца ў тых выпадках, калі іх варыянт аказваецца бліжкім да арыгінала.

Такім чынам, варта праводзіць работу і з малымі фальклорнымі жанрамі. Многія казкі ў сваім змесце, а то і ў назве маюць трапныя выразы, прыказкі, прымаўкі (“Не сілай, а розумам”, “З рога ўсяго многа”). Дзецям можна прапаноўваць адказваць на пытанні прыказкамі або прымаўкамі. З другога квартала ў групе “Фантазёры” можна праводзіць заняткі па прыдумванні сваіх казак з выкарыстаннем трапных народных выслоўяў.

Вывад. Выкарыстанне ў рабоце з дашкольнікамі народных казак вядзе да элементарнага ўсведамлення дзецьмі выразных уласцівасцей лексікі і фразеалогіі рускай і беларускай моў, што дазволіць ім міжвольна карыстацца выразна-выяўленчымі сродкамі ва ўласным маўленні. Дзякуючы рабоце з казкамі, у дзяцей фарміруецца мысленне, уяўленні, фантазія, мова ў поўным сэнсе становіцца сродкам пазнання і камунікацыі, дзеці становяцца больш падрыхтаванымі да навучання ў школе. Дашкольнікі пачынаюць шырока выкарыстоўваць народныя мастацка-моўныя сродкі, трапныя выразы (прыказкі, прымаўкі), эпітэты, яркія параўнанні, прасцейшыя метафары.

Глава II. ВЫКАРЫСТАННЕ НАРОДНЫХ КАЗАК У РАЗВІЦЦІ МАЎЛЕННЯ ДАШКОЛЬНІКАЎ

2.1. Узровень азнаямлення дзяцей з беларускімі народнымі казкамі.

Эксперыментальная работа праводзілася ў тры этапы: канстатууючы, фарміруючы і кантрольны.

На пачатку эксперыментальнай работы неабходна было высветліць, наколькі азнаёмлены дзеці старэйшага дашкольнага ўзросту з беларускімі народнымі казкамі. З гэтай мэтай быў праведзены канстатууючы эксперымент. Паколькі фарміруючы эксперымент планавалася на лета і першае паўгоддзе новага навучальнага года, то патрэбна было разгледзець работу, праведзеную з дзецьмі па азнаямленні з беларускімі народнымі казкамі ў сярэднім дашкольным узросце.

Для чысціні эксперымента і лепшай яго выніковасці было вырашана ўзяць адну эксперыментальную групу дзіцячага сада і адну кантрольную такога ж узросту, у якой спецыяльная дадатковая работа па развіцці маналагічнага маўлення шляхам выкарыстання беларускіх народных казак не праводзілася. У кантрольнай групе ажыццяўлялася звычайная планавая работа згодна з праграмай “Пралеска”.

Спачатку былі прааналізаваны планы работы выхавальнікаў у абедзвюх групах сярэдняга узросту за 2011/2021 навучальны год. Вынікі адлюстраваны ў табліцы № 1 (гл. Дадатак 1).

Як бачым з табліцы, за год дзеці былі азнаёмлены з большасцю беларускіх народных казак, якія прапануюцца праграмай “Пралеска”. З дванаццаці прадугледжаных казак не былі ўключаны ў работу чатыры: “Курачка Рабка” (верагодна, дзеці яе добра ведаюць), “Каза-манюка”, “Пчала і муха”, “Муха-пяюха” – гэта 33,3% ад усяго спіса казак.

Наступным этапам канстатууючага эксперымента стаў аналіз узроўню ведаў дзяцей. Дашкольнікам прапанаваліся такія пытанні: назаві беларускія народныя казкі і іх герояў, успомні і раскажы казку, ахарактарызуй герояў (раскажы пра іх, якія яны). Вынікі гэтай работы адлюстраваны ў табліцы № 2 (гл. Дадатак 2). Як бачым у табліцы, дзеці слаба ўспомнілі беларускія народныя казкі. Толькі адна дзяўчынка (Аксана К.) назвала сем з васьмі казак і большасць герояў з іх. Усяго ў казках было 41 персанаж, пры тым дзед і баба, пеўнік, воўк сустракаліся ў трох казках. Гэтых герояў дзеці ўспаміналі найчасцей. Большасць дашкольнікаў называлі палову і меншую частку казак і персанажаў з іх. Толькі 6 дзяцей (37,5%) успомнілі 5-7 казак. Такая ж

сітуацыя назіралася і ў працэсе ўзнаўлення зместу казак. Толькі 5 дзяцей (31,25%) у асноўным узнавілі змест твораў, аднак мова іх была далёкай ад дасканалай, часта ўжываліся рускія словы (петушок, волки). Цяжасці выклікалі такія словы, як “доўбня”, “каваль”, “стральцы”. Найлепш дзеці справіліся з казкамі “Зайкава хатка”, “Коцік, пеўнік і лісіца”. Па-першае, гэтыя казкі дзеці любяць, добра ведаюць, а па-другое, іх пераказвалі на занятках у другой палове навучальнага года.

Чацвёра дзяцей (25%) увогуле не змаглі ўспомніць змест казак, хаця і назвалі па адной-дзве (“Зайкава хатка”, “Коцік, пеўнік і лісіца”). З характарыстыкай герояў сітуацыя была не лепшай. Толькі чацвёра дзяцей (25%) спрабавалі расказаць пра герояў казак, аднак выкарыстоўвалі рускія словы (курачка “трудолюбивая”, індык “глупый”, “ленивый”). Палова дзяцей называлі асноўныя тыповыя рысы герояў: заяц – баязлівы (часцей “трусливый”), Баба Яга злая. Так адказалі на пытанні 8 дзяцей (50%). Чацвёра дзяцей (25%) нічога не сказалі ні па змесце, ні пра герояў.

У кантрольнай групе таксама былі прааналізаваны планы работы і высветлена, што дзеці былі пазнаёмы з тымі ж казкамі, што і ў эксперыментальнай. Дашкольнікі кантрольнай групы праслухалі яшчэ і казкі “Каза-манюка і “Пчала і муха”. Вынікі абследавання ведаў і ўменняў дзяцей абедзвюх груп адлюстраваны ў параўнальнай табліцы № 3 (гл. Дадатак 3). Як бачым, істотных адрозненняў няма. Адхіленні складаюць не больш за 5% у адзін або другі бок. Пра звязнае маўленне дзяцей гаворка амаль не ідзе.

Вывад: Вуснае звязнае маўленне на беларускай мове ў дзяцей сфарміравана слаба. Дзеці не могуць будаваць правільныя выказванні, выкарыстоўваюць неабходныя моўныя сродкі. Прычыны гэтага могуць быць розныя: недастатковая праца над звязным маўленнем увогуле, нізкі ўзровень моўнага развіцця, невялікі аб’ём слоўніка як беларускага, так і рускага і, безумоўна, уплыў рускай мовы. Дзеці, не задумваючыся, выкарыстоўваюць у адной фразе і рускія, і беларускія словы.

2.2. Маўленчае развіццё дашкольнікаў у працэсе азнаямлення з народнай казкай.

Наступным этапам у рабоце над II главой дыпломнай працы па фарміраванні звязнага маўлення дашкольнікаў на беларускай мове сродкамі беларускіх народных казак стала правядзенне фарміруючага эксперыменту. З мэтай развіцця звязнага маўлення дзяцей на беларускай мове Першапачаткова быў складзены план работы, які адлюстраваны ў табліцы №

4 (гл. Дадатак 4). У план уключаны розныя формы і віды работы над беларускімі народнымі казкамі, якія накіраваны на развіццё звязнага маўлення дзяцей. У плане маюцца спецыяльныя заняткі па азнаямленні з беларускімі народнымі казкамі (распавяданне, пераказ і прыдумванне казак дзецямі), работа над казкамі ў вольны час, арганізацыя і правядзенне вечароў вольнага часу і работа з бацькамі па далучэнні дзяцей да багацця народных казак. У плане работы знайшлі адлюстраванне беларускія народныя казкі для дзяцей сярэдняга і старэйшага ўзросту, прапанаваныя праграмай “Пралеска” [16, с.156, 254].

Работа пачыналася з казак, якія дзеці не вельмі добра засвоілі ў сярэднім дашкольным узросце. Як вядома, летам не праводзяцца спецыяльныя заняткі па навучанні дзяцей, а ўся дзейнасць з імі скіравана на замацаванне ведаў, атрыманых на працягу навучальнага года. Значная ўвага ў гэты час надаецца развіццю творчасці, уяўленняў дзяцей, фарміраванню маральных якасцей і эстэтычнага густу.

У першую чаргу была запланавана інсцэніроўка беларускай народнай казкі “Муха-пяюха”. За некалькі дзён да інсцэніроўкі дзецям была расказана казка, праведзена гутарка па змесце. Работа праводзілася ў вольны час на групавой пляцоўцы ў цені ліпы. Атмасфера была прыемная, дзеці чулі гудзенне і мух, і пчол. У папярэдняй рабоце асабліва ўвага была звернута на моўныя сродкі ў казцы: азначэнні, прыдаткі, словы, якія дзеці не чулі ў іншых творах на беларускай мове (пагулянка, муха-пяюха, мышка па паліцах скрабатуха, жабка па сажалках рагатуха, вавёрка па елках скакуха, заяц праз дарогу скок; пані, зваць-велічаць). Дзеці з цікавасцю слухалі тлумачэнне гэтых слоў, а пасля прыдумвалі сказы з гэтымі словамі. Асобныя сказы атрымаліся даволі цікавыя (З норкі выглянула шэрая па паліцах скрабатуха. Учора ў парку мы бачылі рыжую па елках скакуху і інш.). Работа дзяцей зацікавіла. Усе хацелі выказацца. Да інсцэніроўкі казкі былі падрыхтаваны касцюмы і атрыбуты. У мухі былі прыгожыя бліскучыя крылы з дзвюх хустак, бліскучыя акуллары, у жабкі зялёная накідка, мышка была ў шэрым касцюмчыку, у вавёркі быў прыгожы рыжы хвост; у зайца доўгія вушы, у ваўка шапка-маска з вялікімі зубамі. У якасці каляскі выкарысталі ўпрыгожаны гімнастычны абруч. Падрыхтоўка да першай інсцэніроўкі была такой грунтоўнай невыпадкова. Гэта ж было летам і хацелася, каб работа не нагадвала заняткаў, каб дзеці атрымалі задавальненне, каб у іх быў добры настрой. Казку інсцэніравалі двойчы. Усе дашкольнікі змаглі выканаць ролі, бо ў той дзень у групе было толькі 9 дзяцей, таму і колькасць камароў давялося скараціць да трох. У часе інсцэніроўкі звярталася ўвага на тое, каб дзеці не толькі перадалі змест казкі, словы свайго героя, але і характар,

інтанацыю. Вельмі добрая жабка атрымалася ў Аксаны К., а Тарас Б. “лапатаў”, як сапраўдны заяц.

У якасці гасцей на інсцэніроўку былі запрошаны дзеці кантрольнай групы. Ім мерапрыемства спадабалася, і многія прасілі ўзяць іх выканаўцамі тых ці іншых роляў. Задаволіць просьбу ўсіх не бачылася магчымым, таму дзеці прасілі сваю выхавальніцу правесці ў групе такую ж інсцэніроўку.

Вечарам таго дня дзеці расказвалі бацькам, што ў іх было сапраўднае свята. Вось так, трохі больш падрыхтаваная і цікава праведзеная звычайная інсцэніроўка стварыла дзецям святочны настрой.

На працягу некалькіх дзён ранкам у час прыёму дзяцей і вечарам, калі было ўжо па некалькі чалавек, праводзілася індывідуальная і падгрупавая работа ў форме дыдактычнай гульні “Назаві беларускія народныя казкі”. Пры гэтым дзецям прапаноўвалася не толькі ўспомніць і назваць беларускія народныя казкі, якія ім расказвалі на працягу года, але і перадаць змест, назваць герояў, ахарактарызаваць іх. Дзеці з задавальненнем адказвалі на пытанні: Які заяц? Як пра яго можна сказаць? Чаму лісу называюць хітрай? Каго яшчэ можна назваць хітрым? і г.д. Гэта работа рыхтавала дзяцей да правядзення віктарыны “Адгадай маю казку”. Пытанні і адказы змешчаны ў Дадатках 5, 6. Дзеці не проста адказвалі на пытанні віктарыны, а павінны былі сымітаваць таго ці іншага героя. Амаль усе дзеці былі актыўнымі ў віктарыне, толькі Маша С. сказала, што не любіць беларускія казкі, бо ёй падабаюцца мультфільмы пра Чыпа і Дэйла. Аднак, хаця дзяўчынцы і не падабаюцца казкі, слухала яна другіх дзяцей уважліва.

Варта адзначыць, што, дзякуючы праведзенай папярэдняй рабоце, дзеці больш поўна адказвалі на пытанні і імкнуліся што-небудзь сказаць пра героя, хаця ў пытанні патрабавалася толькі назваць яго. Актыўнасць дашкольнікаў ва ўспрыняцці беларускіх народных казак павысілася. Аднак яны вельмі часта выкарыстоўвалі замест беларускіх слоў рускія, а некаторыя з іх чакалі падказкі беларускага слова.

Вынікам такой работы стала правядзенне віктарыны “Адгадай маю казку”. Папярэдне дзеці атрымалі заданне прыдумаць пытанні па казках, але не простыя, а з выдумкай. Дашкольнікі былі падзелены на дзве падгрупы і па чарзе задавалі пытанні. Спаборніцтва ніякага не было, а толькі ўсталевалася чарговасць дзеянняў. Пытанні былі не толькі слоўныя, але і ў выглядзе дзеянняў, рухаў, імітацыі гукаў.

Увогуле, віктарына прынесла ўсім задавальненне яшчэ і тым, што за правільныя адказы дзеці атрымлівалі фішкі. Часам за адказ на адно пытанне атрымлівалі фішкі некалькі чалавек. Гэта павышала актыўнасць

дашкольнікаў і жаданне ўдзельнічаць ва ўсіх мерапрыемствах на беларускай мове.

Наступным, на першы погляд вельмі простым мерапрыемствам па азнаямленні з беларускімі народнымі казкамі, стала расказванне дзецьмі казкі “Курачка Рабка” з апорай на ілюстрацыі (гл. Дадатак 7). Дашкольнікам былі прапанаваны ілюстрацыі як кадры кінафільма. Дзеці добра ведаюць казку, і ад іх патрабавалася поўная перадача характараў персанажаў. Малыя плакалі як дзед і баба. А вось перадаць характар жыццярадаснай курачкі Рабкі дзецям ніяк не давалася (курачка то была занадта вясёлай, то амаль плакала сама).

Многа ўвагі было нададзена падрыхтоўцы да вечара “Нашы любімыя казкі”. Дзецям прапаноўвалася па асабістым жаданні разабраць казкі для інсцэніроўкі, што яны зрабілі з задавальненнем. Аднак ім прыйшлося дапамагчы, бо малыя не маглі самі ўлічыць свае здольнасці, узровень валодання беларускай мовай. Да мерапрыемства былі падрыхтаваны касцюмы, ілюстрацыі да казак, выстава кніг беларускіх народных казак. Рэпетыцыі праводзіліся індывідуальна або падгрупамі, бо дзеці не хацелі, каб іншыя ўбачылі раней, што і як яны рыхтуюць. Вечар прайшоў цікава і займальна. Паколькі дзеці рыхтаваліся старанна, то іх выступленні былі паспяховыя, і, самае галоўнае, мова іх была прыгожая і даволі граматычная, але гэта было на ўзроўні рэпрадукцыі. Да прадуктыўнай дзейнасці на беларускай мове было яшчэ далёка.

Першай мэтанакіраванай спробай прадуктыўнай работы па фарміраванні маўлення на беларускай мове стала прыдумванне дзецьмі казак пра муху і пчалу. Справа ў тым, што беларускую народную казку “Пчала і муха” дзеці добра ведалі. Спачатку ім было прапанавана расказаць пра пчалу і муху з народнай казкі, патрэбна было падабраць словы для іх характарыстыкі. Адказы былі такія: муха “ленівая”, “лентяйка”, “лежебока” і ніхто самастойна не сказаў “гультайка”. Пра пчалу гаварылі, што яна “трудолюбівая”, “хорошая”, “заботлівая”, “добрая”. Як бачым, дзеці выкарыстоўваюць рускія словы. Пасля гэтага было прапанавана падумаць над такой характарыстыкай пчол: “збіраем пуды, а самі худыя”. Дзеці не ведалі, што пуд – гэта 16 кілаграмаў, і калі даведаліся, што гэта паўтара вядра, былі здзіўлены, што пчолы так многа могуць назбіраць мёду. Дашкольнікам былі названы прыказкі: “Хто дбае, той і мае”, “Хто працуе, таму і шанцуе”, “Летні дзень год корміць”, “Сёння зробіш – заўтра як знойдзеш” і іншыя. Сэнс прыказак абмеркавалі і вырашылі іх выкарыстаць у казках. Дарэчы, можна было прыдумаць казкі не толькі пра пчалу і муху, але і пра іншых насякомых і жывёл.

Працавалі дзеці з задавальненнем, а казкі атрымаліся розныя, хаця яны былі складзены па ўзору народнай (гл. Дадатак 8).

Як бачым з дадатка, у ім прыведзены лепшыя казкі, дзеці не вельмі справіліся з заданнем. Толькі Аксана К. і Тарас Б. прыдумалі добрыя казкі, якія хоць і нагадвалі народныя, але былі нядрэнна аформлены лексічна і мелі добры сюжэт. Русізмаў у казках было нямала. А вось астатнія дзеці не змаглі скласці казкі, іх творы нагадвалі казку Мікіты П. (гл. Дадатак 8). Казкі дзяцей былі вельмі простыя па сюжэту, бо дашкольнікі баяліся ўжываць рускія словы, таму і казкі ў іх атрымліваліся прымітыўныя.

Яшчэ адзін зварот да беларускіх народных казак адбыўся ў дыдактычнай гульні “Скажы, які”. Дзецям прапаноўвалася ўспомніць герояў беларускіх народных казак і падбіраць трапныя, удалыя эпітэты для іх характарыстыкі. Спачатку дзеці назвалі толькі некалькі эпітэтаў: ліса хітрая, Баба Яга злая, Піліпка добры. Тады дашкольнікам былі прапанаваны эпітэты: крыважэрная, працавітая, руплівая, старанная, клапатлівая, гультайка, ганарлівы, неразумны, важны, дурны, баязлівы – і дзеці павінны былі сказаць, хто гэта такі. У такім варыянце гульні атрымалася. Галоўнае, што дзеці зразумелі, пра каго як можна сказаць. Гэта быў яшчэ адзін крок да фарміравання маўлення на беларускай мове.

Пазней была праведзена віктарына “Героі беларускіх народных казак”. Дашкольнікі павінны былі не толькі назваць казкі і іх герояў, але і расказаць аб іх учынках. Работа была накіравана на развіццё прадуктыўнага маўлення на беларускай мове. Гэта стымулявала дзяцей успамінаць словы і выразы з казак, а ў асобных выпадках выказваць адносіны да ўчынкаў герояў, карыстаючыся эталонамі норм паводзін людзей (Ліса “обидела” зайчыка, а так рабіць нельга). Фраза ў асноўным на беларускай мове, але слова “пакрыўдзіла” дзеці самі не казалі.

Паколькі дашкольнікі вельмі любяць драматызацыі, гульні, было вырашана правесці інсцэніроўку беларускай народнай казкі “Былінка і верабей”. Гэтая работа менш скаданая і добра падрыхтаваная дае станоўчы вынік і павышае цікавасць да беларускіх народных казак, беларускай мовы. Дзеці старанна рыхтаваліся, самі прасілі правесці рэпетыцыі. Інсцэніроўку зрабілі па-другому ў параўнанні з папярэднімі. Мерапрыемствамі. Ніякіх касцюмаў не рабілі, і дзецям патрэбна было толькі моўнымі сродкамі, жэстамі, мімікай, рухамі і дзеяннямі перадаць і змест казкі, і характары персанажаў. Дашкольнікі справіліся з інсцэніроўкай, у іх усё атрымалася, і поспех быў поўны.

Аб гэтым сведчылі вчэрнія размовы дзяцей з бацькамі. Дашкольнікі не толькі перадавалі змест праведзенага мерапрыемства, але і стараліся ў сваіх

расповядах выкарыстоўваць беларускія словы і выразы. Варта адзначыць, што да гэтага часу у дзяцей павялічыўся актыўны беларускі слоўнік, гутарка ўсё часцей стала ўключаць словы на роднай мове. Да такой акалічнасці патрэбна было ставіцца дваяка. Па-першае, добра, што дзеці часцей сталі дарэчы выкарыстоўваць беларускія словы, але, па-другое, яны межавалі з рускімі, і двухмоўная “трасянка” стала больш відавочнай і выпуклай. У сувязі з гэтым паўстала задача: вучыць дзяцей размяжоўваць беларускую і рускую мовы.

Далей работа праводзілася ўжо ў старэйшым дашкольным узросце. Пачаліся сістэматычныя заняткі, колькасць якіх істотна павялічылася. Гэта адмоўна паўплывала на мэтанакіраваную работу па развіцці беларускага маўлення з выкарыстаннем беларускіх народных казак. Аднак станоўчага было больш. Па-першае, усе дзеці сталі сістэматычна наведваць дзіцячы сад; па-другое, яны сталі больш арганізаваныя, бо лічылі сябе самымі старэйшымі ў дашкольнай установе; па-трэцяе, дзеці раней прыходзілі ў сад, і іх ніхто не забіраў пасля сну, як гэта было летам. Усё гэта давала магчымасць больш папрацаваць у вольны час ранкам і вечарам.

У ранішні адрэзак часу на працягу трох дзён індывідуальна і па падгрупам праводзілася дыдактычная гульня “Назаві казку” з тымі дзецьмі, у якіх больш праблем з беларускім маўленнем і маўленчай дзейнасцю ўвогуле. Дашкольнікам прапаноўваліся цацкі жывёл і патрэбна было назваць, у якіх казках сустракаюцца такія героі. Другім варыянтам гульні стала называнне казак па ілюстрацыях. Акрамя таго, што дзеці называлі беларускія народныя казкі (часам і рускія), ім патрэбна было хоць некалькі слоў сказаць аб падзеях і пра герояў. Паціху дзеці пачыналі лепш карыстацца беларускай мовай і хаця з памылкамі, але выказваць свае думкі і меркаванні.

На другую дэкаду верасня быў запланаваны занятак па пераказу беларускай народнай казкі “Не сілай, а розумам” (гл. Дадатак 9). Да занятка быў падрыхтаваны матэрыял. Разам з дзецьмі назбіралі прыгожых лістоў клёна, дуба, ясеня. Быў падабраны вялікі малюнак мядзведзя і раздатчныя карткі з выявамі дзікіх і свойскіх жывёл з разлікам на кожнае дзіця, а таксама фішкі для заахвочвання.

Занятак пачаўся з практыкавання на рэлаксацыю. Гэтыя практыкаванні дзеці любяць і актыўна выконваюць усё, што ім гаворыцца. Самае важнае, што пасля практыкавання ў дашкольнікаў быў добры эмацыянальны настрой, а гэта важна перад сур’ёзнай разумовай дзейнасцю.

Дзеці адгадалі загадку, разгледзелі малюнак мядзведзя, сказалі, які ён вялікі, калматы, а Даша Г. сказала, што ён дужы. Гэта было вельмі дарэчы перад расказаннем казкі. Казку дзеці праслухалі ўважліва і вельмі хутка

змаглі растлумачыць, чаму яна так называецца. Дзеці казалі: “Мядзведзь “сильны”, дужы, моцны, але ж чалавек разумны, таму і перамог мядзведзя”. З кантэксту казкі дашкольнікі зразумелі ўсе словы: барукацца, расколіна, клін. Растлумачыць давялося толькі слова “абух” (верхняя шырокая частка сякеры). Характарызуючы чалавека, дзеці назвалі словы: разумны, хітры. Ім было прапанавана падумаць над словамі: кемлівы, мудры, дасціпны. Гэтыя словы былі растлумачаны і па магчымасці павінны былі ўвайсці ў актыўны слоўнік дзяцей.

Пераказванне пачалося пасля паўторнага расказвання казкі. Спачатку дзеці пераказвалі тэкст па частках. Так пераказалі два разы. Першымі для пераказвання выклікаліся дзеці, у якіх добрая звязная мова і ядрэннае маўленне па-беларуску (Маша А., Юля С., Тарас Б.). Другім варыянтам работы стала пераказванне ў асобах, для гэтага казка вельмі прыдатная, бо ў ёй многа дыялогаў. Першы раз словы аўтара прагаворвала выхавальнік, а пасля самі дзеці.

Пасля першага пераказу ў асобах была праведзена фізкультхвілінка, якая выцякала з кантэксту занятка. Дзеці парухаліся, адпачылі і прадоўжылі пераказванне казкі. Усе яны часткова або цалкам расказалі казку, хаця без падказак педагога ды і саміх дзяцей не абышлося.

У заключнай частцы занятка была праведзена дыдактычная гульня “Скажы, які” на падбор эпітэтаў, параўнанняў. У ходзе гульні ў мове дзяцей былі актывізаваны словы: хітры, разумны, баязлівы, дурнаваты, свавольнік і інш.

Варта адзначыць, што занятак стаў прадуктыўным. Дзеці не толькі справіліся з пераказам беларускай народнай казкі, але ў іх папоўніўся беларускі слоўнік, больш звязным і прыгожым стала маўленне на беларускай мове. Вечарам Маша Ф. сказала маме, што ў іх прайшоў “цікавы” занятак на беларускай мове. Ну што ж? Гэта ўжо добра.

Пасля занятка, ранкам і вечарам, казку пераказалі Слава П., Антон Г., дзеці, у якіх маюцца праблемы з маналагічным маўленнем увогуле, а беларускім тым больш.

Маўленчыя навыкі на беларускай мове замацоўваліся яшчэ раз у дыдактычнай гульні “Скажы, які”, якая праводзілася ў другой палове дня з усімі дзецьмі. Гульня была ўскладнена тым, што дашкольнікам патрэбна было не проста называць адно слова для характарыстыкі песанажа казкі, а разгорнута выказацца. У час гульні дзеці стаялі кругам, і яна праводзілася з мячом, а, як вядома, мяч ускладняе гульню. Дашкольнікам патрэбна было быць уважлівымі, злавіць мяч, уявіць названага героя і сказаць трапныя словы пра яго. Гульня атрымалася ядрэнна.

Работа толькі з дзецьмі ў дашкольнай установе не можа быць дастаткова эфектыўнай, калі яна не падтрымліваецца бацькамі і не прадаўжаецца ў сям’і.

Настала неабходнасць правядзення кансультацыі для бацькоў “Беларускія народныя казкі для дзяцей” (гл. Дадатак 10). Чаму ўзнікла неабходнасць такой кансультацыі? Дзеці перайшлі у групу “Фантазёры”, асноўная мэта работы ў якой – падрыхтоўка дашкольнікаў да навучання ў школе, дзе ім патрэбна будзе мэтанакіравана вывучаць беларускую мову, карыстацца ёю ў вольных зносінах.

Увогуле ўсе бацькі лічаць, што дзеці павінны ведаць беларускую мову, карыстацца ёю. Аднак, на жаль, у саміх дарослых мова недасканалая. Амаль усе сказалі, што ў вольных зносінах карыстаюцца “трасянкай”, што не можа быць прыкладам для дзяцей. Бацькі адзначылі, што не супраць, каб з дзецьмі больш размаўлялі па-беларуску, і ў сваю чаргу паабяцалі, што будуць чытаць сваім дзецям літаратуру на беларускай мове. Гэта ўсё, што яны могуць зрабіць добрага для моўнага развіцця дзяцей. Толькі мама Машы С. сказала, што яна хоча, каб яе дачка ў першую чаргу авалодала вялікай рускай мовай, а беларуская яе дачцы не патрэбна. Вучыцца яны збіраюцца ў рускай школе, а потым і ў ВНУ паступаць з рускай мовай навучання. Нягдзячы на гэты прыватны выпадак, усе бацькі лічаць, што дзеці павінны знаёміцца са сваёй роднай мовай і, безумоўна, гэтаму дапамагае знаёмства з беларускімі народнымі казкамі.

Наступным заняткам па далучэнні дзяцей да беларускіх народных твораў стала расказванне казкі “Лёгкі хлеб” (гл. Дадатак 11). Занятак праводзіўся не толькі для таго, каб пазнаёміць дзяцей яшчэ з адной цудоўнай народнай казкай, але і каб дапамагчы зразумець іншасказальны сэнс назвы, далучыць дзяцей да жамчужын народнай думкі ў выглядзе прыказак, гэтых кароткіх трапных народных выслоўяў. Падрыхтоўка да занятка была значная, бо патрэбна было зрабіць чатырнаццаць картак-схем (гл. Дадатак 11), якія адлюстроўваюць працэс вытворчасці хлеба. Акрамя гэтага, неабходна было падабраць кавалачкі розных відаў хлебных вырабаў для гульні “Адгадай па смаку”.

Паколькі расказванне казкі мяркуе больш вольную атмасферу, то дзеці да занятка былі пасаджаны паўкругам на ступіцы. Гэта патрэбна было і для зручнасці правядзення заключнай гульні.

Работа на занятку была максімальна накіравана на развіццё звязнага маўлення на беларускай мове. Ужо першая прымаўка, названая дзецям, стымулявала іх да разважання, давала прастору для выказвання. Асобныя дзеці ўжо чулі гэтую прыказку, але самае галоўнае, што яны хутка зразумелі

яе глыбокі сэнс, хаця тлумачылі цяжка: “Хлеб першым ставіцца на стол” (Юля С.), “Мама гаворыць, што ў хлебе сіла” (Тарас Б.), “Я люблю хлеб з солем” (Даніла К.). Усе дзеці хацелі выказаць свае адносіны да хлеба.

Загадку пра ваўка дашкольнікі адгадалі хутка і з задавальненнем паслухалі казку “Легкі хлеб”. Амаль адразу дзеці сказалі, што хлеба лёгкага не бывае, і воўк не паспытаў лёгкага хлеба. Прыказку дзеці зразумелі, але тлумачылі яе сэнс з выкарыстаннем рускіх слоў (“От тяжелой работы бывают мозоли на руках” – Ваня П., “Когда работаешь, бывает пот на спине” – Дзіма В.)

Дзецям вельмі спадабалася гутарка аб тым, як хлеб здабываюць. Яны любяць працаваць з карткамі-схемамі. Карткі-схемы карысны тым, што слоўныя вобразы падмацоўваюцца нагляднымі, і дзеці лепш запамінаюць. Як вядома, чым больш аналізатараў удзельнічае ва ўспрыняцці інфармацыі, тым больш яна запамінаецца і актыўна выкарыстоўваецца ў далейшым. Большасць дзяцей называлі дзеянні па вытворчасці хлеба і амаль не выкарыстоўвалі рускіх слоў. Было прыемна адзначаць, што яны карысталіся словамі з казкі.

Амаль ніхто з дзяцей не паспачуваў ваўку, не пашкадаваў яго. А вось конь, гусі, баран дашкольнікам спадабаліся, іх дзеці назвалі хітрымі, а Аксана К. сказала, што яны знаходлівыя і кемлівыя. Гэтыя словы паўтарылі і іншыя дзеці.

Апошняю прыказку дашкольнікі растлумачылі правільна, толькі ім давалося перакласці на рускую мову слова “шанцуе – везет”.

Гульнію “Адгадай па смаку” дзеці ведаюць, яе праводзілі ўжо з гароднінай і садавінай. Від хлеба-булачных вырабаў вызначылі правільна. І вось тут зноў пачаліся разважанні аб хлебе. Дзеці не толькі выказваліся, якія хлебныя вырабы ім больш падабаюцца (перавага была аддадзена салодкаму бісквіту, ім пачаставалі ўсіх), але і гаварылі, чым карысны чорны хлеб. У гэтых разважаннях пераходзілі часам на рускую мову. Даводзілася выказванні дзяцей перакладаць на беларускую і прапанаваць паўтарыць. Напрыклад, Віка А. сказала: “Мама говорит, что черный хлеб самый полезный”. Дзеці паўтарылі фразу: “Чорны ржаны хлеб карысны для здароўя”. Дашкольнікам было растлумачана, што ён не зусім чорны, а цямнейшы, чым пшанічны хлеб, бо яго пякуць з ржаной мукі, якую мелюць з жытніх зярнят. Дзецям былі паказаны каласы пшаніцы і жыта. Малыя даведаліся, што ў Беларусі спакон веку пяклі жытні хлеб.

Для таго, каб падтрымаць цікавасць да занятка, павысіць успрыманне пасля гутаркі аб тым, як хлеб здабываюць, была праведзена фізкультхвілінка. У ходзе яе дзеці паўтаралі беларускія словы і выразы, імітавалі дзеянні па

вытворчасці хлеба: сеялі жыта, жалі, малацілі, малолі, мясілі, ляпілі пірагі. Фізкультхвілінка не толькі дазволіла адпачыць, але і замацавала веды. Пажадана, каб на кожным занятку праводзіліся тэматычныя размінкі. Дзеці хутка запамінаюць словы новых фізкультхвілінак і з задавальненнем выконваюць адпаведныя дзеянні. Гэта асабліва карысна для развіцця маўлення на беларускай мове.

Занятак па расказванні беларускай народнай казкі “Лёгкі хлеб” атрымаўся, усе пастаўленыя задачы былі вырашаны. Дзеці атрымалі новыя веды аб хлебе, папоўніўся іх актыўны слоўнік. Дашкольнікі надалей вучацца ацэньваць учынкi герояў. Вельмі важна, што паралельна з развіццём звязнага маўлення ў дзяцей фарміраваліся правільныя адносіны да найвялікшага багацця – хлеба, павага да працы хлебараба.

Вечарам усе дзеці расказвалі, што на занятку яны гаварылі пра хлеб і каштавалі розныя віды хлеба. У размове з бацькамі дзеці выкарыстоўвалі словы: карысны, ржаны.

Праз некалькі дзён у час гульняў пасля сну дашкольнікам было прапанавана ўспомніць казку “Лёгкі хлеб” і назваць, якія прыгоды адбыліся з ваўком у час пошуку лёгкага хлеба. Дзецям было прапанавана прыдумаць свае прыгоды, якія маглі адбыцца з імі або якім-небудзь казачным персанажам. І тут пачалося. Усе імкнуліся як мага хутчэй выказацца. Атрымалася, што прыгоды прыдумалі, а вось расказаць аб іх не вельмі і проста. Дашкольнікам было прапанавана прыдумаць адну прыгоду і пра аднаго героя. Яны атрымалі заданне назваць час і месца дзеяння (гэтага патрабуе праграма), дзе адбываліся прыгоды.

У большасці выпадкаў дзеці прыдумвалі штосьці смешнае пра знаёмых жывёл і гэтыя выпадкі нагадвалі казачныя. Так, Даша Г. расказала, як хітры вожык угаварыў зайца дапамагчы яму прынесці дадому кошык яблык. Гэты расповяд дзяўчынкі стаў як бы кропкай адліку, і ўсе сталі расказаць, як звяры дапамагаюць адзін аднаму. Прышлося нагадаць, што прыгоды могуць быць розныя. Пасля гэтага Тарас Б. прыдумаў, як вавёрка абхітрыла мядзведзя і забрала ў яго кошык арэхаў. Расповяды былі падобныя, аднак карыснае тое, што ў іх называліся і месца і час дзеяння. Дзеці выкарыстоўвалі такія выразы: “Гэта было цёплым восеньскім днём у лесе” і г.д.

Наступным момантам у рабоце па фарміраванні звязнага маўлення на беларускай мове стала дыдактычная гульня “Успомні ланцужок падзей”, якая праводзілася ранкам індывідуальна. Машы С. было прапанавана ўспомніць падзеі з казкі “Лёгкі хлеб”. Варта нагадаць, што ў сям’і дзяўчынкі склаліся негатыўныя адносіны да беларускай мовы. Нягледзячы на гэта, яна з

задавальненнем успомніла казку і паспрабавала ўзнавіць паслядоўнасць вытворчасці хлеба, якую яна памятала, але расказаць усё па-беларуску не магла. Давялося падказваць словы, абазначаючыя дзеянні па вырашчванні і апрацоўцы хлеба. Дзяўчынка ажывілася і паўтарыла ўсе выразы, а напрыканцы сама ўспомніла прыказку “Хлеб мазалём здабыты, потам паліты”. Гэта было вельмі прыемна. Значыць, дзіця цягнецца да беларускай мовы, яна падабаецца, і давядзецца яшчэ больш папрацаваць з бацькамі, каб змяніць іх стаўленне да беларускай мовы.

Слава П. успомніў, з кім сустракаўся воўк у пошуках лёгкага хлеба, ён не толькі назваў паслядоўна, правільна каня, гусей і барана, але і расказаў, як яны абхітрылі ваўка.

Антону Г. было прапанавана ўспомніць ланцужок падзей з беларускай народнай казкі “Не сілай, а розумам”. Ён справіўся з заданнем і правільна пералічыў усе падзеі, толькі забыўся слова барукацца і сказаў “бароцца”. Гульня захапіла прысутных у той час у групе дзяцей, і ўсе хацелі ўспамінаць казкі і падзеі, якія ў іх адбываліся. Так успомнілі падзеі з казак “Пшанічны каласок”, “Як курачка пеўніка ратавала”, “Галінка і верабей”. Гэтыя казкі дзеці ўспомнілі невыпадкова, бо ў іх многа падзей, яны лагічна паўтараюцца і ідуць у пэўнай часовай паслядоўнасці. Тут нельга памяняць месцамі падзеі, бо парушыцца логіка дзеянняў. У гэтым плане беларускія народныя казкі з’яўляюцца не толькі выдатным сродкам для развіцця маўлення, але і для разумовага развіцця дзяцей.

Зараз нават не ўзнікае пытанне аб тым, ці патрэбна навучанне дзяцей беларускай роднай мове. Безумоўна, патрэбна. Без валодання роднай мовай чалавек не можа лічыць сябе ў поўнай меры часцінкай свайго народа. Вось і дзяцей патрэбна вучыць “карыстацца роднай мовай: разумець пачуае і самастойна выказваць свае думкі. Для гэтага неабходна авалодаць тымі лепшымі ўзорамі мовы, якія створаны народам і майстрамі слова” [24, с. 6].

Найбольш трапнымі, яркімі і выразнымі моўнымі сродкамі, створанымі народам на працягу многіх стагоддзяў, з’яўляюцца прыказкі і прымаўкі. Іх глыбокі навучальны сэнс можа не адразу быць зразумелы дашкольнікам, таму іх патрэбна пазнаёміць з пераносным іншасказальным значэннем слоў і саміх выказаў. У працэсе раскавання народных казак, чытання аўтарскіх апавяданняў неабходна тлумачыць і абмяркоўваць сэнс прыказак. Такая работа можа ажыццяўляцца як на занятках, так і ў вольны час.

З дзецьмі эксперыментальнай групы было вырашана правесці дыдактычнае практыкаванне “Раствумач прыказку” з мэтай азнаямлення з трапнымі народнымі выслоўямі, абгачэння мовы і развіцця звязнага маўлення па-беларуску шляхам тлумачэнняў. Дашкольнікам былі

прапанаваны прыказкі пра чалавека, яго маральныя якасці, асвету, працу, дзяцей і іх выхаванне. Напрыклад: багат Аўдзей, поўна хата дзяцей; розум і сілу перамагае; навука вочы адчыняе; птушку пазнаюць па палёце, а чалавека па рабоце і інш. У асноўным, дзеці хутка зразумелі сэнс прыказак, але растлумачыць іх не маглі, не хапала слоў не толькі на беларускай, але і на рускай мовах. Акрамя новых прыказак, было прапанавана прадоўжыць ужо знаёмыя. Напрыклад: што пасееш, ... (тое і пажнеш); рабі да поту – ... (еш хлеб у ахвоту); хто многа чытае, ... (той многа знае) [18]. Хаця гэтыя прыказкі называліся дзецям раней, тлумачыўся іх сэнс, аднак успаміналі працяг з цяжкасцю. Цікавасць і карысць гэтага практыкавання была ў тым, што дзецям можна было прыдумаць сваё прадаўжэнне прыказкі. Так Юля С. прыдумала такі працяг “рабі да поту – не будзе табе заботы”, а Тарас Б. – “што пасееш, тое і намалоціш”. Як бачым, дзеці спрабуюць праяўляць фантазію, творчасць і ў іх нешта пачынае атрымлівацца.

У працэсе работы над развіццём звязнага маўлення дзяцей на беларускай мове асноўная увага надавалася рабоце над беларускімі народнымі казкам. З гэтай мэтай, як ужо было адзначана раней, у спецыяльны план работы былі ўключаны заняткі па распавяданню і пераказу беларускіх народных казак. Адным з такіх стаў занятка па пераказу казкі “Пра быка і яго сяброў” Канспект дадаецца (гл. Дадатак 12).

У якасці папярэдняй работы была праведзена гутарка, у ходзе якой дзеці вучыліся тлумачыць сэнс прыказак і прымавак, якія прыведзены ў канспекце занятка (гл. Дадатак 12). Адразу гэтыя прыказкі выклікалі цяжкасці ў разуменні, але пасля тлумачэння слоў: седала, грамада, неруш – справа пайшла лягчэй. Дзецям было прапанавана падумаць над тым, калі, у якой сітуацыі можна выкарыстаць кожнае з гэтых трапных выслоўяў. Увага была звернута на тое, што гэтыя выразы складаліся, шліфаваліся на працягу многіх гадоў. Ужываючы іх у той ці іншай сітуацыі, людзі нешта выпраўлялі, давалі сваё больш ёмкае слова. Дзякуючы гэтаму, да нас і дайшлі такія кароткія і такія выразныя выслоўі, якія называюцца прыказкамі і прымаўкамі. Да занятка былі падрыхтаваны ілюстрацыі свойскіх жывёл: быка, парсюка, казла, гусака, пеўня і дзікіх – мядзведзя і ваўка.

На прагулцы дзецям было прапанавана назбіраць дубчыкаў, але для чаго – не растлумачана.

Каб стварыць у дашкольнікаў пэўны настрой, было вырашана правесці практыкаванне на рэлаксацыю. Дзеці да іх ужо прывыклі і кожны раз чакаюць, спадзеючыся на нешта новае, цікавае. Дашкольнікі былі пасаджаны ў круг на дыване, даволі блізка паміж сабой. Ім было прапанавана ўзяцца за рукі і сказаць, што яны адчуваюць. Нечаканымі сталі выказванні. Спачатку

дзеці сказалі, у каго рукі цёплыя або халодныя, а пасля прыкладу “Адчуваю спагаду” сталі гаварыць, што адчуваюць “дабро”, “ласку”, “заботу” – “клопат” і нават “злосць”. Дашкольнікі прыйшлі да высновы, што калі моцна трымацца за рукі, то і круг будзе моцны.

Усё ішло добра, але, на жаль, часта гучалі рускія словы. Увага дзяцей была звернута на тое, што занятак пройдзе на беларускай мове і таму патрэбна быць больш уважлівымі, каб не блытацца ў рускіх і беларускіх словах.

З’яўленне знаёмых дубчыкаў стала нечаканым для ўсіх. Дзеці атрымалі па адным і з лёгкасцю зламалі. А калі паўстала пытанне, ці можна зламаць венік з такіх дубцоў, адны задумаліся, а другія (Слава П., Дзіма В.) сказалі, што лёгка зломаць, але ў іх нічога не атрымалася. Зламаць паспрабавалі ўсе. А вось Маша Ф. сказала, што венік нельга зламаць, бо ў ім пруюцікі цесна звязаны паміж сабой.

Калі было аб’яўлена, што будзе расказана беларуская народная казка “Пра быка і яго сяброў”, дзеці адразу ж ажывіліся, бо многія яе зналі.

Слухалі казку ўважліва. Гутарка па змесце – важны момант у рабоце над развіццём звязнага маўлення ўвогуле, а беларускага тым больш. Дзеці адказалі толькі на два рэпрадуктыўныя пытанні: “Як называецца казка?” “Каго сустрэў бык па дарозе на край свету?” Але ўжо і першае пытанне часткова, і ўсе астатнія былі пошукавага характару. Як вядома, на рэпрадуктыўныя пытанні можна адказаць адным словам. А вось пошукавыя патрабуюць адказаў поўнымі сказамі, а ў асобных выпадках і разважанняў. Увага дзяцей была звернута на тое, што, адказваючы на пытанні, пажадана ўспамінаць і выкарыстоўваць словы з казкі. Гэта спрыяе абагачэнню слоўніка і больш вольнаму маўленню на беларускай мове. Дзеці з цікавасцю і задавальненнем расказвалі пра жывёл, якіх сустрэў бык. Яны апісвалі знешні выгляд герояў (парсюк тоўсты, “жирный”, гусак надзьмуты, ганарысты, “пушистый” і інш.) і нават паказвалі, як яны ходзяць. Адказы на пытанне: Ці правільна зрабіў бык, што пусціў да сябе жыць казла, парсюка, гусака і пеўня – выклікала розныя адказы. Адны казалі, “што не трэба было пускаць, бо яны гультаі”, “не памагалі строіць хату”, а другія былі схільныя лічыць, што бык паступіў правільна. Даніла К. сказаў, што гэта па-сяброўску, “яны ж усе свойскія жывёлы, ім трэба жыць разам”. Хіба не цудоўны адказ?

Дашкольнікі не змаглі самі назваць незразумелыя словы. Аднак, калі такія называліся, растлумачыць іх не маглі. У казцы ёсць тыповыя беларускія словы (харч, падруба, страх, столь, на гары, ражон, пруток), якія ў паўсядзённым жыцці дзеці не чуюць. Тлумачэнне асобных слоў суправаджалася нават і перакладам на рускую мову (методыка гэта

дапускае). Пасля тлумачэння дзеці павінны былі паўтарыць гэтыя словы і самі растлумачыць яшчэ раз іх па-беларуску.

Пасля гутаркі была праведзена фізкультхвілінка, каб дзеці адпачылі, знялі статычнае напружанне. Яны хутка запомнілі словы, рухаліся з задавальненнем, імітуючы дзеянні па будаўніцтве хаты. Тэматычныя фізкультхвілінкі дзецям асабліва падабаюцца і яны адмоўна ставяцца да традыцыйных. Мэтазгодна да кожнага занятка прыдумваць хоць просценькую, але па тэме.

Наступным момантам у рабоце стаў непасрэдна пераказ. Але паколькі казка даволі вялікая, то паўторнае расказванне яе было выбарным. Былі нагаданы найбольш складаныя вузлавыя моманты. Дзеці былі папярэджаны, што слухаць патрэбна вельмі ўважліва, каб добра запомніць не толькі змест, але і словы, а потым паспяхова пераказаць. Ужо ў першым пераказванні было задзейнічана восем дзяцей, якія хутчэй запамінаюць і нядрэнна валодаюць беларускай мовай. Асобным даводзілася падказваць беларускія словы, бо змест, паслядоўнасць падзей запомнілі ўсе добра, другім – перакладаць словы з рускай на беларускую мову, каб пераказ быў звязным.

Другое пераказванне было ў асобах. Тут дзеці асабліва стараліся. Яны не толькі паўтаралі казку, а імкнуліся найбольш поўна перадаць характар героя, манер яго паводзін.

Пасля пераказвання яшчэ раз была праведзена фізкультхвілінка, бо дзецям патрэбна было адпачыць перад непрацяглай, але даволі напружанай у інтэлектуальным плане заключнай часткай.

Дашкольнікам былі прапанаваны прыказкі, якія патрэбна было суаднесці з эпізодамі казкі, яе героямі. Заданне было выканана правільна фактычна ўсімі дзецьмі. Асабліва цікавым быў адказ Тараса Б. на прыказку: не лезь на чужое седала. Хлопчык сказаў: “Гэта ж якое “должно” быць седала ў хаце свойскіх жывёл, каб сеў мядзведзь?” Усе дружна засмяліся, зразумеўшы жарт. Паколькі ўсе дзеці тлумачылі прыказкі эпізодамі казкі, то і фішкі атрымалі ўсе.

У ходзе занятка дашкольнікі многа і даволі добра размаўлялі па-беларуску. Нават пасля яго жартам выкарыстоўваліся прыказкі. У вольных гульнях можна было пачуць: не лезь на маё седала. А гэта ўжо добра. Гэта ўжо крок да таго, што дзеці будуць часцей карыстацца беларускай мовай і, магчыма, палюбяць яе, што павінна стаць абавязковым.

Веды і навыкі, атрыманыя на беларускай мове ў час заняткаў, сістэматычна замацоўваліся ў вольны час: у гульнях, розных практыкаваннях. У ранішні адрэзак часу амаль з усімі дзецьмі была праведзена дыдактычная гульня “Успомні казку” з мэтай замацавання ведаў

аб беларускіх народных казках, развіцця звязнага маўлення, навыкаў тлумачэння. Гульня праводзілася як выключна ў вярбальнай форме, так і з апорай на ілюстрацыі, малюнкi кнігі казак.

Каб істотна павысіць цікавасць дзяцей да беларускіх народных казак, было вырашана на асенніх канікулах правесці літаратурнае свята “Казка прыйшла”. У гэты час планавыя заняткі не праводзяцца, а вось свята, забавы іншая справа.

Да свята патрэбна было скласці сцэнарый (гл. Дадатак 13) і, самае галоўнае, падрыхтаваць дзяцей. Уся работа вялася індывідуальна, гэтага патрабаваў і сцэнарый. З ліку дзяцей быў выбраны Піліпка (Тарас Б.), хлопчык добра валодае мовай, даволі артыстычны і невысокага росту. Паколькі ў яго роля была вялікая, то даводзілася прасіць бацькоў, каб яны працавалі з сынам дома. Яго патрэбна было навучыць імітаваць лоўлю рыбы з казкі “Піліпка-сыноч”.

Паміж дзецьмі, якія горш валодаюць беларускай мовай, былі размеркаваны ролі для гульні “Мы не скажам, а пакажам”, у якой патрэбна было без слоў, а толькі дзеяннямі і рухамі паказаць герояў беларускіх народных казак: лісы, мядзведзя, зайца, жабы, ваўка, пчалы, мухі, вераб’я, гусей, каня. Вось тут якраз і праявілі сябе Маша С. (жабка), Антон Г. (мядзведзь), Слава П. (воўк), Мікіта П. (конь) і інш. Дзякуючы такой рабоце, дзеці бліжэй пазнаюць беларускія народныя казкі, а разам з імі далучаюцца да багацця і непаўторнасці нашай роднай мовы.

Да свята рыхтавалася інсцэніроўка казкі “Пшанічны каласок”. Ролю курачкі Сакатушкі выканала Аксана К. Дзяўчынка актыўная заўсёды, а тут асабліва старалася, бо ёй гэтая роля падабалася і атрымлівалася амаль адразу. Ролю індыка Балбатуна выканаў Ваня П., у якога амаль адразу атрымалася балбатаць па-індычы, а вось хадзіць як індык хлопчык вучыўся даволі доўга. Нярэнна атрымалася роля гусака ў Колі І. Рэпетыцыі праводзілі ў асноўным ранкам, калі дзяцей было ў групе мала. Даводзілася прасіць бацькоў, каб прывялі дзяцей на паўгадзіны раней за астатніх або забралі з сада крыху пазней.

У вольны час у другую палову дня паўтаралі беларускія народныя казкі, каб дзеці ў іх добра арыентаваліся і не блыталі з падобнымі рускімі народнымі казкамi. Размаўлялі пра герояў, называлі іх тыповыя рысы. Усё гэта павышала цікавасць дзяцей да казак.

У дзень свята дзеці прыйшлі прыгожа апранутыя, адзенне многіх было максімальна бліжым да касцюмаў герояў казак. Так у Аксаны К. быў завязаны чырвоны бант як грабенчык у курачкі. Гэта ўсё стварала добры, станоўчы настрой.

На свята запрасілі дзяцей групы “Чамучкі” і кантрольнай групы “Фантазёры”. Для дзяцей нечаканым стаў прыход дзеда Усяведа (ролю выканала падменная выхавальніца). Яны нават не пазналі свайго другога выхавальніка. Дзеці з радасцю сустракалі герояў казак, смяяліся, жартавалі разам з імі.

Вельмі спадабалася дашкольнікам гульня “Спячы булкі”, якую прапанаваў Піліпка. Дзеці хутка запомнілі словы і з задавальненнем іх прагаворвалі і выконвалі адпаведныя дзеянні. У гульні прынялі ўдзел нават госці, бо яна ўсім моцна спадабалася. Дзеці добра парухаліся пасля прагляду інсцэніроўкі, дружна прагаворвалі словы гульні і выканалі яе некалькі разоў.

Загадкі дзеда Усяведа дашкольнікам вельмі спадабаліся. Дзеці іх заўсёды любяць, а тут казачны герой даставаў іх з чароўнага куфэрка і загадваў з рознымі інтанацыямі. Амаль усе загадкі дзеці лёгка адгадалі. Толькі загадкі пра карову і свінню яны даўжэй абдумвалі.

Павысіла актыўнасць на свяце і гульня “Мы не скажам, а пакажам”. Дзеці выходзілі па чарзе і надта ж стараліся перадаць характар, адметныя рысы свайго персанажа. Касцюмы для гэтага не рыхтаваліся, нельга было гаварыць, нават вераб’ю забаранялася чырыкаць, каб дзеці хутка не здагадаліся, хто гэта такі. Настрой ва ўсіх быў выдатны. У час гэтай гульні насмяяліся ўсе: і дарослыя, і дзеці, і самі выканаўцы роляў.

Паколькі свята ладзілася ў другую палову дня, то стала магчымым запрасіць на яго бацькоў, што і было зроблена. На традыцыйныя свята (Багач, Новы год, 8 Сакавіка) приходзіць намала дарослых, а вось тут было сумненне. Спадзяваюцца, што з’явіцца ўсе нельга было, аднак усе ж прыйшло дзевяць чалавек. Гэта стала і нечаканым, і прыемным. Самае галоўнае адбылося пасля свята. Усе прысутныя выказаліся, што не чакалі, што іх дзеці з задавальненнем будуць размаўляць па-беларуску. Дарослыя казалі, што з вуснаў дзяцей беларуская мова гучала вельмі шчыра і нават пяшчотна. Прагучала думка аб тым, што ім самім сорамна, бо размаўляюць абы-як (і не па-руску, і не па-беларуску), а дзеці вось так хораша. Дарослыя гаварылі і аб тым, што з дзецьмі патрэбна працаваць па-беларуску і ў дашкольнай установе і дома яны будуць чытаць больш беларускіх твораў.

Ужо гаварылася аб тым, што самы моцны від памяці – эмацыянальная. Дык вось пасля такога станоўчага, эмацыянальнага зараду, які дзеці атрымалі на мерапрыемстве, яны з задавальненнем раскажвалі пра свята сваім бацькам, якія не прысутнічалі, родным і самі ўспаміналі некалькі дзён. Свята сапраўды атрымалася і спраўдзіла надзеі і спадзяванні. Ужо праз некалькі дзён дашкольнікі пыталіся, а калі яшчэ будзе такое свята. Дзецям было

растлумачана, што такое ж свята не трэба праводзіць, патрэбна папрацаваць больш над беларускімі народнымі казкамі і правесці другія мерапрыемствы.

Гульні, мэта якіх вучыць дзяцей незаўважна для іх у цікавай, займальнай форме, асабліва падабаюцца дашкольнікам, тым больш што іх можна праводзіць індывідуальна, падгрупамі, а то і з усёй групай у зручны час (ранкам, у другую палову дня, вечарам).

Каб і надалей развіваць звязнае маўленне дзяцей па-беларуску, вучыць лагічна, паслядоўна расказваць аб літаратурных героях было вырашана правесці дыдактычную гульню “Мой любімы казачны герой”. Яна праводзілася ў другую палову дня з усёй групай дзяцей. Дашкольнікам патрэбна было так расказваць пра героя, каб не называючы яго слухачы адгадалі, хто гэта. А мы ж ведаем, што ў беларускіх народных казках адны і тыя ж героі сустракаюцца надзвычай часта. Напрыклад, мядзьведзь у казцы “Не сілай, а розумам” адзін (дужы, але не разумны), у казцы “Пра быка і яго сяброў” другі (жудасна напалоханы). А заяц, певень дык увогуле бываюць рознымі. Вось дзецям і патрэбна было перадаць гэтыя асаблівасці. З імітацыяй рухаў і дзеянняў усё было добра, але асноўная ўвага звярталася на ўменне прыгожа і правільна расказаць пра героя. Дашкольнікі стараліся, аднак многім патрэбна была дапамога. Падказвалі нават другія дзеці, калі здагадваліся, пра каго гаворка. Складанасць была ў тым, што дзеці часцей расказвалі пра адных і тых жа герояў, сцвярджаючы, што яны больш падабаюцца. Адчувалася, што многія хітрылі, каб карыстацца пачутымі словамі. Тады было вырашана назваць як мага больш казачных герояў і правесці гульню з ускладненнем. На стол былі раскладзены перавернутыя карткі з выявамі казачных персанажаў, і дзеці па чарзе адкрывалі карткі як у даміно і расказвалі пра таго героя, якога бачылі. Гэта павысіла цікавасць і жаданне самому расказаць, успомніць патрэбныя словы для характарыстыкі. Такая работа паказала, што станоўчыя зрухі ў маўленні па-беларуску маюцца і іх патрэбна замацоўваць.

Неабходна адзначыць, што павышаная ўвага да маўлення на беларускай мове праводзілася без адмоўнага ўплыву на іншыя віды дзейнасці дзяцей, іх навучанне і выхаванне.

Стымулююць маўленне на беларускай мове дыдактычныя гульні і практыкаванні, якія праводзяцца індывідуальна ці з падгрупамі дзяцей і даюць магчымасць больш увагі надаць маўленню пэўнага дзіцяці.

Дыдактычнае практыкаванне “Успомні казку” было накіравана на развіццё памяці, уменне суадносіць назву і змест казкі з прыказкамі і прымаўкамі. Паколькі дзеці засвоілі многа гэтых трапных народных выслоўяў, разумелі іх сэнс, то даволі хутка ўспаміналі казку, якая адпавядала

той ці іншай прыказцы. Пры гэтым дашкольнікі павінны былі растлумачыць сэнс выслоўя і сувязь з адпаведнай казкай. Напрыклад: “Розум і сілу перамагае” – казка “Не сілай, а розумам”; “Рабі да поту – еш хлеб у ахвоту” – казкі “Лёгкі хлеб”, “Пшанічны каласок” і інш. Дзеці ўсё лепш тлумачылі свае меркаванні па-беларуску.

Вялікае значэнне ў развіцці звязнага маналагічнага маўлення маюць і заняткі па расказванні казак. Як вядома, яны праводзяцца ва ўсіх узростах груп і найбольш падабаюцца дзецям. Дашкольнікі ведаюць многа казак, але сустрэча з імі ў афіцыйных абставінах на занятках заўсёды становіцца асаблівай. Адным з такіх стаў заняткаў па распавяданню беларускай народнай казкі “Жаронцы”. А калі такі заняткаў праводзіцца незвычайна, у цікавай форме, то ўдвайне

Заняткаў праводзіўся з мэтай не толькі глыбей пазнаёміць дзяцей са зместам казкі, асабліва сцямі яе пабудовы, але і раскрыцця трапных выказванняў. Асаблівай задачай стала выхаванне ўзаемадапамогі, сяброўства.

Да заняткаў былі падрыхтаваны ілюстрацыі: певень, каршун, ліса, барсук, воўк, куратнік, гусятнік, свінарнік, стайня. Усе ілюстрацыі былі прапарцыянальнымі рэальным героям і прадметам для таго, каб паказаць казачную аснову твора, каб дзеці маглі ўявіць памеры герояў, якіх певень схваў у валляк, калі ляцеў да пана. У якасці зацікаўліваючага моманту было абрана адгадваць беларускіх народных загадак.

1. Не кароль, а ў кароне, не гусар, а пры шпорах, гадзінніка не мае, а час знае (певень).
2. Крумкае, лягае, курачак хапае (каршун).
3. Што за гаспадыня ходзіць каля гаю, залатое футра па зямлі цягае? (лісіца).
4. Ён калматы і пухнаты, а вось збоку паласаты (барсук).
5. Хто зімой халоднай блукае злы, галодны? (воўк).

Дзецям патрэбна было не толькі адгадаць загадку, але і ўявіць гэтага героя і нешта пра яго расказаць. Увага звярталася на тое, што ў народных загадках, якія як і казкі, і прымаўкі складаліся доўгі час, даюцца трапныя кароткія характарыстыкі герояў. Загадкі пра пеўня, лісіцу, ваўка былі адгаданы хутка, і дзеці нават змаглі звязна расказаць, якія яны знешне, якія ў іх звычкі.

Загадкі пра барсука і каршуна выклікалі цяжкасці. З гэтымі жывымі істотамі дашкольнікі менш знаёмы. Давялося нагадаць, што, магчыма, дзеці чулі летам, як бабулі скардзіліся адна адной, што каршун пакраў куранят. Юля С. сказала, што яе “бабушка крычала: “Каршун ляціць!” Барсук быў

паказаны на ілюстрацыі, і дзеці адзначылі, што ў яго сапраўды ёсць палоскі на баках.

Ужо ў зацікаўліваючым моманце дашкольнікі многа размаўлялі і ўсё па-беларуску. Пра казку “Жаронцы” яшчэ нічога не гаварылася. Дзецям былі прпанаваны словы: жаронцы, валляк, адвячоркам, сыскаць, падвоканне, брыдка, злодзей, куратнік, гусятнік, свінарнік, стайня. Асобныя словы дзеці разумелі. Даша К. сказала, што “брыдка” гэта “некрасиво”. Коля Х. Зазначыў, што на яго летам дзед сказаў “злодзей” за тое, што ўзяў без дазволу вялікі нож. “Падвоканне таксама было зразумелым. Назвы пабудоў для жывёл дашкольнікі растлумачылі самі, а вось слова “валляк” было растлумачана, і валляк паказаны на ілюстрацыі пеўня.

У адказ на пытанне: што такое жаронцы – Аксана К. сказала, што гэта беларуская народная казка. Дзецям было расказана, што жаронцы – гэта маленькі млын, які складаецца з двух круглых плоскіх камянёў з дзіркай пасярэдзіне і збоку. Ён раней прызначаўся для хатняга размолу зерня ў муку. Пасля такой размовы дзеці самі пажадалі паслухаць беларускую народную казку “Жаронцы”.

Расказванне ўзмацніла цікавасць да казкі. Гутарка па змесце (ёй у гэтым відзе заняткаў надаецца асаблівая ўвага) уключала ў усноўным пытанні пошукавага характару (Чаму пан прыехаў да дзеда з бабай адвячоркам? Чаму пеўнік вырашыў вярнуць жаронцы? Чаму пеўнік сабраў у валляк каршуна, лісіцу, барсука і ваўка? Чаму пеўнік не загінуў ні ў куратніку, ні ў гусятніку, ні ў свінарніку, ні ў стайні? Дык які ж ён, пеўнік?). Усе дзеці актыўна ўдзельнічалі ў гутарцы, дапамагалі адзін аднаму і, што асабліва важна, імкнуліся гаварыць толькі па-беларуску. Памылкі выпраўляліся тактоўна, не засяроджваючы ўвагі на іх. У працэсе гутаркі дзеці паўтарылі фактычна змест казкі. Пасля размовы дашкольнікі павінны былі расказаць аб тым, як яны ўяўляюць сабе пана і яго гасцей. Чамусьці ўсе дзеці гаварылі, што пан і яго госці тоўстыя, лысыя, сквапныя (гэта слова ўспомніла Аксана К.). Дашкольнікі з асаблівым задавальненнем расказвалі аб тым, як слугі секлі вушы і язык пану. Усе смяяліся, і ніхто не пашкадаваў пана, бо ён злодзей і дрэнны чалавек. Дзеці ўспаміналі другіх такіх герояў і нават назвалі мультфільмы, у якіх былі такія ж героі (“Чып і Дэйл”, “Тачкі” і інш.).

Дашкольнікі павінны былі растлумачыць прыказку “Чужы кавалак рот дзярэ” Дзеці не адразу ўсё зразумелі, але пасля падказкі сталі гаварыць, што нельга хацець чужога, чужое на карысць не ідзе.

Варта адзначыць, што пасля такіх заняткаў дзеці пачыналі больш вольна і часцей размаўляць па-беларуску, яны больш свядома сталі суадносіць сябе з беларускім народам, носьбітам нашай роднай мовы.

У ранішні адрэзак часу праводзілася работа з падгрупамі дзяцей па прыдуманні падзей казак. Дашкольнікі практыкаваліся ў прадаўжэнні казак. Ім прапаноўваўся пачатак твора і яго патрэбна было прадоўжыць па свайму жаданню і густу. Паколькі не трэба было складаць поўную казку, то дзеці з лёгкасцю прыдумвалі асобныя падзеі. Да работы прыцягваліся тыя дашкольнікі, у якіх маюцца праблемы са звязным маўленнем.

У другую палову дня ў дзень нараджэння Машы А. дзеці з задавальненнем прыдумвалі загадкі аб казачных персанажах і дарылі іх імянінніцы. Загадкі былі простыя, нагадвалі народныя, аднак дзеці любяць свае творы ў любым выглядзе і лічаць іх самымі ўдалымі і дасканалымі (“Рыжы хвост мае, курак хапае” – ліса. “З дрэва на дрэва скок, арэх на зубок” – вавёрка. “Ён і дужы і камлаты, и да мёду ён заўзяты” – мядзведзь.

Сэнс дзіцячых загадак улавіць удалося адразу. Але іх форма была недасканалай. Дашкольнікам было растлумачана, што народныя складаліся на працягу многіх гадоў і шліфаваліся. Таму і іх загадкі давялося трошкі падрыфмаваць. Пасля гэтага ўсе яшчэ больш сталі ганарыцца сваімі “шэдэўрамі”

Каб павысіць яшчэ больш цікавасць да беларускіх народных казак, жаданне размаўляць па-беларуску, было вырашана правесці занятак па пераказу казкі “Як кот звяроў напалохаў” (гл. Дадатак № 14). Пераказ прадугледжваў элементы творчасці.

Да занятка была падрыхтавана вялікая колькасць раздатачнага матэрыялу: малюнкi для гульні “Назаві вялікага” – хвост, нага, рука, лапа, вусы, дарога, стог, дождж, вецер, нож, трава, мядзведзь, рака, камень, хмара, нара; малюнкi і карткі-схемы для гульні “Знайдзі пару”: свіння – жалуды, заяц – морква, ліса – рыба, мядзведзь – мёд і г.д., а таксама дэманстрацыйны матэрыял для распавядання казкі “Як кот звяроў напалохаў” з выявамі герояў казкі.

Дзеці сядзелі на стуліках паўкругам. Усе маглі добра бачыць і чуць. Каб зацікавіць іх і падрыхтаваць да ўспрымання казкі, ім былі загаданы загадкі пра жывёл, якія ёсць у казцы “Як кот звяроў напалохаў”. Заданне было ў выглядзе тэсту для праверкі дашкольнікаў у кемлівасці і знаходлівасці. Гэтыя словы былі названы. Пасля загадак дзеці сказалі, што ліса, мядзведзь, воўк, дзік і заяц – гэта дзікія жывёлы, а кот – свойская.

Дашкольнікі з задавальненнем праслухалі беларускую народную казку, хаця ўжо і ведалі яе. Першае пытанне, на якое патрэбна было адказаць у часе

аналізу твора, было з назвы казкі: як жа кот звяроў напалохаў? Дзеці пачалі разважаць і даволі хутка зразумелі, што сам кот нікога не палохаў. Звяроў напалохала ліса сваім расказам пра ката-гаспадарышча. Дзеці казалі: “Ліса хітрая, і яна гаварыла, што яе гаспадарышча як махне сваім хвостом з памялішча, дык адразу заб’е”, “Звяры паверылі словам лісы” і т.п. Быў зроблены агульны вывад, што ліса праявіла сябе зноў як хітруха і разумніца. Аксана К сказала, што “ліса проста так нічога не робіць, яна ўсё робіць з “выгодой” для сябе”. Гэты вывад дзяўчынкі ўсім спадабаўся, ён быў лагічна правільным і граматычна пабудаваным. Пра астатніх звяроў дзеці гаварылі, што яны не надта разумныя і знаходлівыя, хоць і дужыя, і вялікія, але бываюць баязлівымі. Яны адзначылі, што ў гэтай казцы заяц, хоць і баіцца, але паводзіць сябе больш упэўнена і нават прапанаваў усім схавацца ад страшэннага гаспадарышча лісы.

Паколькі казка вялікая, то паўторнае расказванне было выбарным. Былі расказаны найбольш значныя, дынамічныя ўрыўкі. І зноў-такі з-за памеру твора казку пераказвалі па частках. Пераказваючы, дзеці імкнуліся выкарыстоўваць словы і выразы з твора, асабліва такія: каб больш тае бяды, шлёп-шлёп, стукоча-тупоча, памялішча, гаспадарышча, трэсь-лом, шаноўныя гаспадары, каб вы ласкавы былі, яму на раз мала.

Фізікультхвілінка па тэме занятка дзецям прыйшлася да спадабы. Словы яе запомнілі хутка і дружна імітавалі дзеянні і рухі. Адпачылі ўсе добра і гатовы да далейшай работы.

Наступнае пераказванне было ў асобах. Шасцёра дзяцей выконвалі ролі звяроў, словы аўтара расказваў выхавальнік. У гэтым пераказванні былі задзейнічаны дзеці, якія не вельмі актыўныя на занятках (Дзіма В., Мікіта П., Даніла К., Коля Х., Антон Г.), ролю лісы выканала Даша Г. Астатнія дашкольнікі атрымалі заданне сачыць за развіццём сюжэта і ў выпадку неабходнасці падказваць і рабіць гэта адкрыта. Такім чынам, была павышана цікавасць да пераказу і, у выніку, яго якасць.

Каб дзеці трошкі адпачылі і лепш запомнілі характэрныя словы гэтай казкі, ім была прапанавана гульня “Назаві вялікага”. Дашкольнікі атрымалі малюнк і павінны былі назваць іх па ўзору: гаспадар – гаспадарышча, хвост – хвасцішча. Словы былі ўтвораны правільна, і дзеці казалі, што так гавораць, каб падкрэсліць, што прадмет вельмі вялікі.

У заключнай частцы была праведзена гульня “Знайдзі пару”. Дашкольнікам патрэбна было знайсці пары згодна з тым, хто чым харчуецца. У ходзе гульні дзеці паўтарылі назвы жывёл і асаблівасці іх харчавання. Усе справіліся хутка і добра. Толькі Маша Ф.(каза) узяла сабе ў пару Віку А. (трава) і тады ўзнікла пытанне, чым жа харчуецца гусі, бо засталася толькі

сена. Дзеці расказвалі, чым харчуецца тая ці іншая жывёла. Мова дашкольнікаў была нядрэннай, выказваліся ўсе поўна, навучыліся выпраўляць моўныя памылкі адзін аднаго.

Дзеці растлумачылі выраз “у страху вялікія вочы”. Доказ быў такі: калі баішся, то шырока раскрываеш вочы, яны робяцца вялікімі.

Занятак прайшоў паспяхова. Актыўнасць дзяцей была даволі высокай, але самае галоўнае – павысілася іх моўная актыўнасць, значна лепшым стала маўленне на беларускай мове. Дашкольнікі амаль без памылак узнаўлялі значныя ўрыўкі казкі, карысталіся арыгінальнымі словамі і выразамі.

Заклучным акордам у фарміруючым эксперыменце стаў занятак па развіцці прадуктыўнага маўлення на беларускай мове. Гэта быў занятак па прыдумванні дзецьмі казак пра вядомых герояў. Дзецям прадастаўлялася магчымасць самім прыдумаць казку.

Спачатку высветлілі, што такое казка, абгаварылі з дзецьмі кампазіцыю (без тэрміна) казкі. Перш за ўсё дашкольнікам быў прапанаваны пачатак казкі, якую яны павінны былі прадоўжыць. Падказкай сталі малюнкi-схемы (гл. Дадатак 12). Казку назвалі “Смелы заяц”.

Дзецям паказалі тры малюнкi-схемы. Па першым быў складзены пачатак казкі. “Жыў-быў заяц. Адночы разам з першымі вясновымі промнямі сонца ён прагнуўся. На зямлі яшчэ ляжаў снег, але цёплыя сонечныя промні пачалі ўсё грэць і радаваць. У зайца быў цудоўны настрой. Ён бег па лесе і крычаў...”. На другім малюнку заяц праваліўся ў снежны сумёт. На трэцім заяц нясецца верхам на мядзведзі. Дзеці даволі хутка зразумелі сэнс малюнкаў і склалі казку. Юля С. “Заяц праваліўся ў мядзвежы бярог. Мядзведзь ужо прачынаўся і падумаў, што яму прынеслі калоду мёду. Ён ускочыў, каб схапіць мёд, але калода ўчапілася ў спіну. Мядзведзь ускочыў і паімчаў, не разбіраючы дарогі. Заяц сядзеў верхам на мядзведзі і размахваў лапкамі. Ён ніколі не забудзе гэту паездку на Мішцы”. Дзеці прывялі некалькі казак па картках-схемах, а пасля прыдумвалі свае арыгінальныя казкі (гл. Дадатак 15). Неабходна адзначыць, што казкі, прыдуманыя дашкольнікамі, былі правільна пабудаваны кампазіцыйна, усе мелі зачын, развіццё дзеяння і даволі выразную кампазіцыю. Усе казкі нагадвалі народныя. Узнікалі праблемы толькі з лексікай. Даводзілася падказваць неабходныя словы і, дзякуючы гэтаму, казкі атрымаліся нядрэнныя. Хоць казкі і нагадваюць народныя, у іх яўна прасочваецца ўплыў сучаснага жыцця. Так у Машы А. казка мела многа агульнага з мультфільмам “Маша і мядзведзь”, у Тараса Б. сабака насіў ваўку кіці-кэт, а казка Колі І. увогуле была прыдуманая пад уплывам мультфільма “Тачкі”.

Як бачым, сучасныя дзеці жывуць. думаюць, дзейнічаюць пад уплывам рэалій сённяшняга дня. І хоць іх казкі па форме нагадваюць народныя, па зместу яны сучасныя і вельмі добра, калі яны і па лексічным складзе сучасныя. Пасля занятка казкі дзяцей былі запісаны, дашкольнікі папрасілі, каб канчатковы варыянт іх казак быў прачытаны. Усе засталіся задаволенымі сваімі творамі. Казкі дзяцей былі аформлены ў бацькоўскім кутку пад рубрыкай “Расказваюць дзеці”. Бацькі некалькі дзён з задавальненнем чыталі казкі сваіх “творцаў”. Гонар адчувалі і дарослыя, і малыя. Бацькам і надалей было прапанавана заахвочваць дзяцей да сачынення на роднай мове. Было адзначана, што праз год дашкольнікі ідуць у школу, а там патрэбна будзе ўмець не толькі добра расказаць на беларускай мове, але і пісаць сачыненні.

Дарослыя не заставаліся ўбаку, калі патрэбна было выканаць якое-небудзь заданне. Яны дапамагалі рабіць касцюмы, атрыбуты да свят і заняткаў на беларускай мове. Іх цікавасць да роднай мовы павысілася. Разам з гэтым абагачалася, становілася больш дасканалым маўленне дзяцей на беларускай мове.

Па выніках фарміруючага эксперыменту было вырашана правесці кантрольны.

2.3. Вынікі эксперыментальнай работы па фарміраванні маналагічнага маўлення дзяцей

Пасля даволі працяглай мэтанакіраванай работы па фарміраванні навыкаў распавядання на беларускай мове было вырашана правесці кантрольны эксперымент. Патрэбна было правесці, як дзеці за ўказаны час папоўнілі свае веды аб беларускіх народных казках, як змяніўся характар іх маналагічнага маўлення на роднай мове. Вынікі кантрольнага эксперыменту адлюстраваны ў табліцы № 16 (гл. Дадатак 16). Як відаць у табліцы, паказчыкі, у параўнанні з канстатуючым эксперыmentам, зусім іншыя. Каб правесці кантрольны эксперымент, давялося значна папрацаваць з дзецьмі. У індывідуальным парадку дашкольнікам прапаноўвалася ўспомніць беларускія народныя казкі, назваць іх герояў, расказаць аб іх і перадаць змест казкі. Дзеці з задавальненнем выконвалі заданні. Называлі многа казак, перадавалі іх змест, імкнуліся расказаць пра герояў. Пры гэтым дашкольнікі часцей карысталіся беларускімі словамі, а калі не маглі іх успомніць, то прасілі падказкі і стараліся пазбягаць ужывання рускіх слоў.

У групе няма такіх дзяцей, якія б не ўспомнілі ні адной беларускай казкі і нічога не казалі б па-беларуску пра яе персанажаў. 9 дзяцей з 16

(56,3%) называюць сем і болей казак, успамінаюць іх змест, а астатнія 7 (43,7%) пералічваюць паслядоўнасць падзей. Сямёра дзяцей (43,7%) даюць характарыстыку персанажам, а дзевяць (56,3%) называюць характэрныя рысы.

Як бачым, дзеці паказалі даволі добры ўзровень валодання роднай мовай для іх ўзросту. Для чысціні эксперыменту неабходна было супаставіць іх веды з ведамі і ўменнямі дзяцей кантрольнай групы (гл. Дадатак 17).

Вынікі гавораць самі за сябе. Дзеці кантрольнай групы горш успаміналі падзеі казак, называлі герояў. Часцей гэта было простае пералічэнне. Фактычнае маўленне на беларускай мове было толькі ў 5 дзяцей. Не ўсе дашкольнікі змаглі хоць што-небудзь расказаць. Справа ў тым, што казкі дзеці ўспаміналі, яны ведаюць і любяць як рускія, так і беларускія народныя казкі, але перадаць змест па-беларуску не могуць, а расказаць штосьці на роднай мове пра герояў увогуле не могуць. У іх бедны слоўнікавы запас, дзеці гаварылі на “грасянцы”.

Розніца ў беларускім маўленні дзяцей эксперыментальнай і кантрольнай груп вялікая. Вось і вынік: каб дзеці любілі сваю родную мову, размаўлялі па-беларуску, патрэбна з імі працаваць у гэтым накірунку.

Яшчэ адным важным вынікам фарміруючага эксперыменту стала прыдумванне дзецьмі сваіх казак на беларускай мове (гл. Дадатак 15). Гэта ўжо добры паказчык прадуктыўнага карыстання беларускай мовай.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Новае тысячагоддзе ставіць перад чалавецтвам новыя праблемы, якія патрабуюць тэрміновага вырашэння. Большасць людзей разумеюць абсурднасць войнаў і канфліктаў. Толькі мір можа даць людзям магчымасць жыць і працаваць стваральна, рабіць новыя адкрыцці і вынаходніцтвы.

Мір – гэта не проста адсутнасць войнаў і канфліктаў, гэта мір у нашых дамах і сэрцах. Кожны з нас з’яўляецца часцінкай вялікай чалавечай сям’і.

Выхаванне на сучасным этапе павінна грунтавацца на ўсеагульных прынцыпах і з улікам унікальных традыцый і вопыту кожнага грамадства.

“Адным з такіх усеагульных прынцыпаў з’яўляецца глабальная этыка – агульначалавечыя маральна-этычныя прынцыпы, якія ёсць ва ўсіх народных казках, якому б народу яны ні належалі... Менавіта народныя казкі захавалі тую агульначалавечую мараль, якую, на жаль, сёння многія страцілі” [3, с. 7].

Народная казка павінна стаць для дзяцей гідам, правадніком у гісторыю народа, яго культуру, у свет прыроды і чалавека, яго маральных каштоўнасцей. Народная казка адлюстроўвае душу народа. Становіцца правадніком яго культуры ў сэрца дзіцяці. Задача педагогаў зрабіць так, каб казка выканала сваю ролю ў навучанні і выхаванні дзяцей у поўным аб’ёме.

Кожны педагог хоча, “каб маўленне яго маленькіх выхаванцаў было не толькі правільным, дакладным, але і жывым, выразным, каб дзеці адчувалі прыгажосць роднай мовы і ўмелі карыстацца яе багаццямі” [14, с. 26]. Усяму гэтаму служыць народная казка з яе непаўторным моўным багаццем. Менавіта дзякуючы казцы, дзеці знаёмяцца з прыгажосцю эпітэтаў (вобразных азначэнняў): зярняткі чырванаваценькія, пузаценькія; булкі мяккія, румяныя, пахучыя, свежыя. З казак чэрпаюць прыгажосць і багацце параўнанняў (булкі, як пух; сыноч з кулачок) і іншых трапных выслоўяў. Паступова пры правільным навучанні багацце роднай мовы пераходзіць у дзіцячае маўленне.

Народныя казкі дапамагаюць дзецям даволі лёгка і хутка засвоіць кампазіцыю твора. Як ужо гаварылася, свае арыгінальныя творы дзеці часцей за ўсё будуць па ўзору народных, хоць і напаяваюць іх сучасным зместам. Гэта з’яўляецца сведчаннем творчага, свядомага падыходу да складання асабістых маналагічных выказванняў.

Маналагічнае маўленне дзяцей па-беларуску хутка ўдасканальваецца ў групе “Фантазёры”, бо такім чынам дзеці рыхтуюцца да навучання ў школе.

А пасля ўсёй праведзенай работы можна зрабіць агульны вынік: калі ў дашкольнай установе сістэматычна праводзіцца работа па азнаямленні з

беларускімі народнымі казкамі, то гэта аказвае станоўчы ўплыў на фарміраванне маналагічнага маўлення дзяцей.

З вынікамі даследавання былі азнаёмыя работнікі дашкольнай установы.

Педагогам былі дадзены рэкамендацыі:

1. Часцей выкарыстоўваць беларускія народныя казкі як на спецыяльных занятках, так і на нямоўных і ў іншых відах дзейнасці.
2. Часцей праводзіць заняткі па фарміраванні маналагічнага маўлення творчага характару.
3. Актывізаваць маўленне дзяцей па-беларуску шляхам правядзення літаратурных, фальклорных, абрадавых свят.
4. Прыцягваць бацькоў да работы па азнаямленні дзяцей з багаццем беларускіх народных казак і фальклору ўвогуле.

Закончыць даследаванне хочацца словамі Ларысы Геніюш, якія неверагодна трапна і выразна гавораць аб жыццязстойкасці і важнасці нашага роднага слова і яго ролі ў станаўленні асобы кожнага чалавека-грамадзяніна.

Можа, словы былі, як загад,
гэту мову пакутныя ўнукі
захавалі пад стрэхамі хат
для святла, для добра, для навукі.

СПІС

выкарыстаных літаратурных крыніц

1. Алексеева М.М. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников: учебное пособие для студентов высших и средних педагогических учебных учреждений/ М.М. Алексеева, В.И. Яшина. – М., 1998. – 400 с.
2. Аникин В.П. Русская народная сказка: пособие для учителей. – М., 1977. – 207 с.
3. Ашиков В. Планета сказок: программа Культуры мира для детей старшего дошкольного возраста/ В. Ашиков// Дошкольное воспитание. – 2001. – № 6. – 7 с.
4. Беларускі дзіцячы фальклор: традыцыйныя запісы, апрацоўкі і аўтарскія творы/ склад. А.М. Аляхновіч, М.В. Рахчэеў, А.С. Фядосік, У.Д. Каструлёў. – Мінск: “Беларусь”, 1994. – 271 с.
5. Бородич А.М. Методика развития речи детей. – М., 1981. – 255 с.
6. Гербова В.В. Занятия по развитию речи детей в средней группе детского сада. – М., 1978
7. Гербова В.В. Занятия по развитию речи с детьми 4-6 лет (старшая разновозрастная группа): книга для воспитателя детского сада. – М., 1987. – 207 с.
8. Дубініна Дз.М. Культура Беларусі ў казках і паданнях: этнакультурная адукацыя дашкольнікаў: дапаможнік для педагогаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне дашкольнай адукацыі/ Дз.М. Дубініна, Дз.У. Дубінін. – Мінск, 2008. – 120 с.
9. Колас Я. Збор твораў: у 14 т. – Мінск, 1976. – Т. 12
10. Короткова Э.П. Обучение детей дошкольного возраста рассказыванию: пособие для воспитателя детского сада. – М., 1982. – 128 с.
11. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность: избранные психологические произведения: в 2 т./ под ред. В.В. Давыдова и др. – М, 1983. – Т. 2
12. Люблинская А.А. Детская психология. – М., 1971. – 292 с.
13. Методика развития речи детей дошкольного возраста: учебное пособие для учащихся дошкольных педагогических училищ по спец. № 2002 “Дошкольное воспитание” и № 2010 “Воспитание в дошкольных учреждениях”/ Л.П. Федоренко, Г.А. Фомичова, В.К. Лотарев, А.П. Николаичева. – М., 1984. – 240 с.

14. Навуменка Г. Ласкавае слова як сонейка ў непагадзь/ Г. Навуменка// Дашкольнае выхаванне. – 2004. - № 4. – с. 26-29
15. Някрасава Н. Дз. Беларускія народныя казкі ў дзіцячым садзе: дапаможнік для педагогаў дашкольных устаноў/ Н. Дз. Някрасава, Р. В. Маісеенка. – Мінск: “Універсітэцкае”. – 2000. – 125 с.
16. Пралеска: праграма дашкольнай адукацыі/ Е. А. Панько і інш. – Мінск: НІА, 2007. – 320 с.
17. Працуем па праграме “Пралеска”: дапаможнік для педагогаў і кіраўнікоў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне дашкольнай адукацыі/ Е. А. Панько і інш. – Мінск: НІА, 2007. – 304 с.
18. Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах. Рэд. А. С. Фядосік, Мн., Навука і тэхніка, 1976
19. Развитие речи детей дошкольного возраста: пособие для воспитателя детского сада/ под ред. Ф. А. Сохина. – М., 1979. – 223 с.
20. Развитие речи и речевого общения дошкольников: сборник научных трудов/ под ред. О. С. Ушаковой. – М., 1995
21. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: в 2 т.. – М., 1989. – Т. 2. – 486 с.
22. Сініцына Я. Разумныя казкі. – М.: “Ліст”, 1999. – 168 с.
23. Старжынская Н. С. Беларуская мова ў дзіцячым садзе. – Мінск: Народная асвета, 1995. – 35 с.
24. Старжынская Н. С. Развіццё беларускамоўных зносін дашкольнікаў: дапам. для педагогаў дашк. устаноў/ Н. С. Старжынская, Дз. М. Дубініна – Мн.: НМЦэнтр, 2001. – 144 с.
25. Старжынская Н. С. Развіццё беларускага маўлення дашкольнікаў: дапаможнік для педагогаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне дашкольнай адукацыі/ Н. С. Старжынская, Дз. М. Дубініна. – Мазыр: ТАА ВД “Белы вецер”, 2008. – 112 с.
26. Старжынская Н. С. Тэорыя і методыка развіцця беларускага маўлення дашкольнікаў. – Мінск: Тэхналогія, 2000. – 223 с.
27. Супрун А. Я. Лінгвістычныя асновы вывучэння граматыкі рускай мовы ў беларускай школе. – Мінск, 1974. – 144 с.
28. Ушинский К. Д. Избранные педагогические произведения. – М., 1974. – Т. 1. – 456 с.
29. Ушинский К. Д. Родное слово: собрание сочинений. – М., 1948. – Т. 2. – 559 с.
30. Фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці ў дзяцей дашкольнага ўзросту сродкамі вуснай народнай творчасці: дапаможнік для

- педагогаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне дашкольнай адукацыі/ склад. Н.В. Пралыгіна. – Мазыр: Белы вечер, 2010. – 147 с.
31. Чытанка для дзіцячага сада/ склад. В.Р. Вячорка і інш. – Мінск, 1990. – 303 с.
32. Щерба Л.В. Речевая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – 428 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ДАДАТКІ

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Дадатак 1
Табліца № 1

**Аналіз планаў работы выхавальніка па праблеме
“Беларускія народныя казкі ў жыцці дзяцей”**

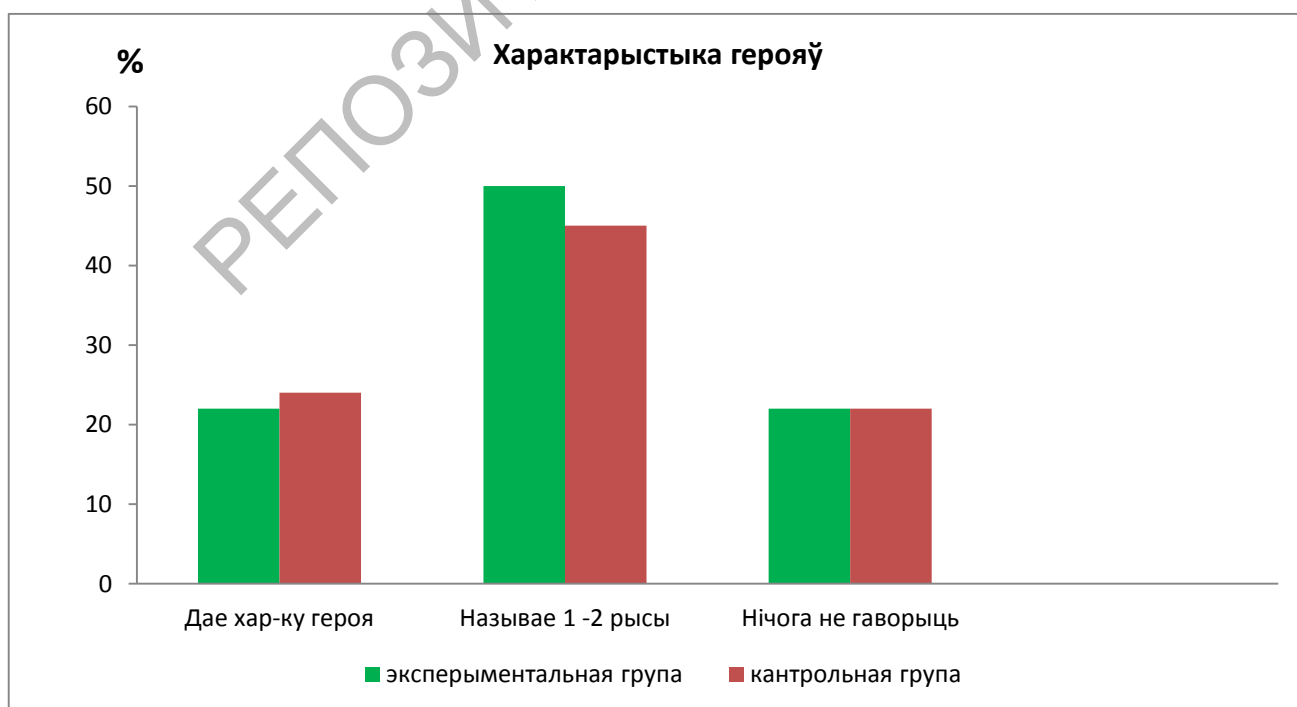
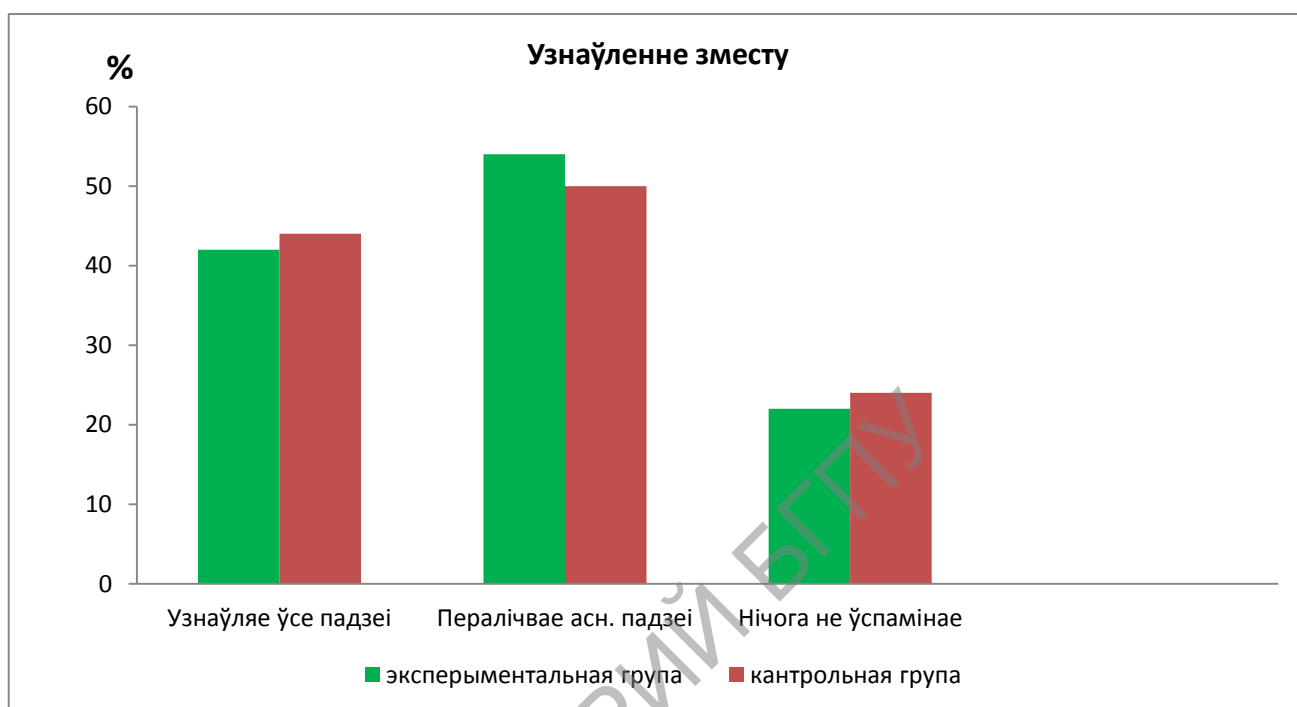
<i>№ n/n</i>	<i>Дата</i>	<i>Назва казкі</i>	<i>Форма работы</i>
1.	15.09.10	“Пшанічны каласок”	Расказванне
2.	20.10.10	“Піліпка-сыноч”	Расказванне
3.	17.11.10	“Былінка і верабей”	Расказванне
4.	22.12.10	“Каток – залаты лабок”	Расказванне
5.	10.02.11	“Сыноч-з-кулачок”	Расказванне
6.	10.03.11	“Зайкава хатка”	Пераказ
7.	14.04.11	“Як курачка пеўніка ратавала”	Расказванне
8.	12.05.11	“Коцік, пеўнік і лісіца”	Пераказ

Дадатак 2
Табліца № 2

Аналіз узроўню ведаў беларускіх народных казак дзяцей групы “Чамучкі”

№ п/п	Імя дзіцяці	К-сць казак	К-сць персана- жаў	Узнаўленне зместу			Характарыстыка герояў		
				Узнаўляе ўсе падзеі і змест	Пералічвае асноўныя падзеі	Нічога не ўспамінае	Дае харак- тарыстыку героя	Назвае адну-дзве рысы	Нічога не гаворыць
1.	Маша А.	5	21		+			+	
2.	Віка А.	4	11		+			+	
3.	Тарас Б.	6	24	+			+		
4.	Дзіма В.	2	6			+			+
5.	Антон Г.	1	3			+			+
6.	Даша Г.	5	19	+			+		
7.	Коля І.	4	12		+			+	
8.	Даніла К.	3	9		+			+	
9.	Аксана К.	7	30	+			+		
10.	Ваня П.	4	15		+			+	
11.	Мікіта П.	2	5		+			+	
12.	Слава П.	1	3			+			+
13.	Маша С.	-	-			+			+
14.	Юля С.	6	22	+			+		
15.	Маша Ф.	5	18	+				+	
16.	Коля Х.	4	12		+			+	
0-4 казкі – 10 дзяцей 62,5% 5-7 казак – 6 дзяцей 37,5%				5-31,25%	7-43,75%	4-25%	4-25%	8-50%	4-25%

Параўнальны аналіз ведаў дзяцей эксперыментальнай і кантрольнай груп

ПЛАН
работы на азнаямленні дзяцей з беларускімі народнымі казкамі
і развіцці маўлення

№ n/n	Дата	Змест работы	Задачы	Форма работы
Група “Чамучкі”				
1.	14.06.12	Беларуская народная казка “Муха-пяюха”	Развіваць памяць, уяўленне, творчасць, звязную мову	Інсцэніроўка з разыгрываннем па асобах (II палова дня)
2.	21.06.12	Дыдактычная гульня “Назаві беларускія народныя казкі”	Успомніць беларускія народныя казкі, развіваць памяць, маўленне	Фронтальная ў час гульні
3.	28.06.12	Віктарына “Адгадай маю казку”	Развіваць мысленне, замацаваць веды аб беларускіх народных казках	Фронтальная ў II палову дня
4.	05.07.12	Расказванне дзецямі беларускай народнай казкі “Курачка Рабка” (з апорай на ілюстрацыі)	Развіваць памяць, звязнае маўленне, актывізаваць слоўнік	Фронтальная ў I палову дня
5.	19.07.12	Вечар “Нашы любімыя казкі”	Актывізаваць у памяці беларускія народныя казкі, развіваць маўленне, творчасць	Фронтальная ў час гульні
6.	26.07.12	Прыдумванне казак пра муху і пчалу	Развіваць уяўленне, творчасць, звязнае маўленне	Фронтальная ў час гульні
7.	02.08.12	Дыдактычная гульня “Скажы, які”	Вучыць падбіраць трапныя эпітэты для характарыстыкі казачных герояў	Індывідуальная ў час прыёму дзяцей
8.	09.08.12	Віктарына “Героі беларускіх народных казак”	Замацаваць веды аб беларускіх народных казках, развіваць	Фронтальная ў II палову дня

			памяць, хуткасць рэакцыі	
9.	16.08.12	Інсцэніроўка беларускай народнай казкі “Былінка і верабей”	Развіваць памяць, уяўленне, творчасць, уменне выконваць уяўныя дзеянні	Франтальна ў I палову дня
Група “Фантазёры”				
1.	05.09.12	Дыдактычная гульня “Назаві казку”	Замацаваць веды аб казках, развіваць памяць	Раніца, індывідуальна
2.	12.09.12	Пераказ беларускай народнай казкі “Не сілай, а розумам”	Развіваць памяць, звязнае маўленне, творчасць, фантазію	Занятак па развіцці маўлення
3.	14.09.12	Кансультацыя для бацькоў “Беларускія народныя казкі ў жыцці дзяцей”	Раскрыць неабходнасць прывіваць дзецям любоў да твораў на роднай мове	Вечар, франтальна
4.	17.09.12	Пераказ казкі “Не сілай, а розумам”	Развіваць памяць, звязнае маўленне ў дзяцей з цяжкасцямі ў развіцці мовы	Вечар, індывідуальна
5.	21.09.12	Дыдактычная гульня “Скажы, які” (з мячом)	Вучыць характарызаваць герояў казак, развіваць звязнае маўленне; удасканальваць навкі падбору трапных эпітэтаў	Франтальна ў II палову дня
6.	02.10.12	Расказванне беларускай народнай казкі “Лёгкі хлеб”	Вучыць ацэньваць учынкi герояў, пазнаёміць з вытворчасцю хлеба, выхоўваць любоў да хлеба, павагу да працы хлебароба	Занятак па развіцці маўлення
7.	05.10.12	Прыдумванне казачных прыгод	Развіваць уяўленне, творчасць, фантазію, звязнае маўленне	Франтальна ў час гульняў
8.	08.10.12	Дыдактычная гульня “Успомні ланцужок падзей”	Замацаваць веды аб знаёмых назвах, развіваць уменне сачыць за ходам	Раніца, індывідуальна

			падзей, развіваць звязнае маўленне	
9.	17.10.12	Дыдактычае практыкаванне “Растлумач прыказку”	Працягваць знаёміць дзяцей з трапнымі народнымі выслоўямі; абагачаць мову; развіваць звязнае маўленне на роднай мове шляхам тлумачэнняў	Франтальна ў II палову дня
10.	24.10.12	Пераказ беларускай народнай казкі “Пра быка і яго сяброў”	Вучыць паслядоўна перадаваць змест казкі, выкарыстоўваючы словы і выразы з твора; развіваць памяць, звязнае маўленне; выхоўваць пачуццё сяброўства, дружбы	Занятак па развіцці маўлення і азнаямленні з мастацкай літаратурай
11.	29.10.12	Дыдактычная гульня “Успомні казку”	Замацоўваць веды аб казках; вучыць абгрунтавана тлумачыць свой пункт гледжання, карыстаючыся сродкамі беларускай мовы	Раніца, падгрупавая работа
12.	05.11.12	Літаратурнае свята “Казка прыйшла”	Развіваць памяць, творчасць, звязнае маўленне, эстэтычны густ	Вечар, фронтальна
13.	09.11.12	Дыдактычная гульня “Мой любімы казачны герой”	Развіваць уяўленні, звязную мову; вучыць лагічна паслядоўна расказаць аб літаратурных героях	Франтальна ў II палову дня
14.	14.11.12	Дыдактычнае практыкаванне “Успомні казку”	Развіваць памяць, уменне суадносіць назву і змест казкі з прыказкамі, прымаўкамі	Франтальна ў II палову дня

15.	21.11.12	Гульня-драматызацыя “Лісіца-сястрыца”	Развіваць уяўленні, творчасць, фантазію, звязнае маўленне; уменне пераўвасабляцца	Занятак па развіцці маўлення
16.	28.11.12	Расказванне беларускай народнай казкі “Жаронцы”	Пазнаёміць са зместам казкі, асаблівасцямі яе пабудовы; раскрыць сэнс трапных выказванняў, асаблівасці пабудовы казкі; выхоўваць узаемадапамогу, сяброўства.	Занятак па азнаямленні з мастацкай літаратурай
17.	05.12.12	Вольнае сачыненне “Прыдумай падзею казкі”	Вучыць прадаўжаць казку, прыдумваць падзеі ў адпаведнасці з пачаткам; развіваць уяўленне, фантазію, звязнае маўленне	Занятак па развіцці маўлення
18.	12.12.12	Практыкаванне “Прыдумай загадку аб казачным персанажы”	Развіваць уяўленне, уменне выкарыстоўваць трапныя словы і выразы для вобразнай характарыстыкі казачных герояў; развіваць уменне складаць загадкі”	Фронтальная ў П палову дня
19.	19.12.12	Пераказ беларускай народнай казкі “Як кот звяроў напалохаў”	Вучыць перадаваць змест казкі з элементамі творчасці; развіваць звязнае маўленне	Занятак па развіцці маўлення
20.	24.12.12	Прыдумванне казак пра вядомых герояў з дапамогай вярбальных і невярбальных сродкаў	Развіваць уяўленне, творчасць, фантазію, звязнае маўленне	П палова дня ў час гульняў фронтальная

Віктарына “Адгадай маю казку”

1. Каго звалі Петрусёк?
2. У якой казцы ёсць словы “Дзед плача, баба плача”?
3. Хто такія Шыпун і Балбатун? З якой яны казкі?
4. З якой казкі словы “Вазьмі, дзеду, тапарок, паедзь у лясок”?
5. Хто з герояў гаварыў словы: “Зрабі мне, тата, залаты чоўнік, срэбранае вясельца – хачу рыбу лавіць”?
6. У якой казцы герой крычыць:
- Я – пятух-чабятух,
Я – пявун-лапатун,
На кароткіх нагах,
На высокіх пятах.
Нясу касу на плячы,
Хачу ліску засячы.
7. З якой казкі словы “Пазбягалі з двара кураняtkі і пачалі з курачкай частавацца свежымі пшанічнымі булкамі”?
8. У якой казцы ёсць словы “Козы, козы, ідзіце былінку абгрызаць”?
9. Які герой гаварыў: “Тата, пасадзі мяне на саху, я араць буду”?
10. Персанаж з якой казкі гаварыў: “Карова, карова, дай масла”?

Адказы на пытанні віктарыны “Адгадай маю казку”

1. Пеўнік з казкі “Як курачка пеўніка ратавала”
2. “Курачка Рабка”
3. “Пшанічны каласок”
4. “Каток – залаты лабок”
5. “Піліпка-сыноч”
6. “Зайкава хатка”
7. “Пшанічны каласок”
8. “Былінка і верабей”
9. “Сыноч-з-кулачок”
10. Курачка “Як курачка пеўніка ратавала”

Ілюстрацыі да казкі “Курка Рабка”

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

КАЗКІ ДЗЯЦЕЙ

Чмель і камар

Жылі-былі чмель і камар. Чмель лятаў па кветачках і збіраў мёд. Насіў ён мёд сваім дзеткам. А камар быў “лентяй”, ён любіў лятаць толькі вечарамі і кусацца. Усе хацелі забіць кусучага камара і ганяліся за ім. Камар “пожаловался” чмялю, што яго ніхто не любіць.

- А за што ж цябе любіць? – спытаў чмель. – Каго ты любіш? Каму памагаеш?

Аксана К.

Вавёрка і заяц

Жылі-былі ў лесе вавёрка і заяц. Летам было ім добра. Усюды многа і ягад, і травы, і грыбоў, і капусты “заячьея”. Вавёрачка збірала грыбы, сушыла іх на “ветках дрэвьев”. Заячык скакаў і “нічога не делал”. Ён “смеялка” з вавёркі, што яна ўсё збірае. Вавёрка яму сказала: “Летні дзень год корміць. Што летам назбіраю, тое буду зімой есці, а ты будзеш зімой “голодны””.

Тарас Б.

Муха і пчала

Жыла-была пчала, “сбирала” яна мёд. “Цветов было много” і работы ў яе было многа. Муха “нічога не делала, а толькі жужжала і спала на цветах”. Муха сказала, “что она любит есть мед”, а не збіраць яго.

Мікіта П.

Канспект занятка па развіцці маўлення

Тэма ПЕРАКАЗ БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ КАЗКІ “НЕ СІЛАЙ, А РОЗУМАМ”

Праграмны змест: пазнаёміць дзяцей са зместам казкі; дапамагчы зразумець сэнс назвы; фарміраваць уменне пераказваць эмацыянальна, лагічна, паслядоўна, выкарыстоўваючы аўтарскія словы выразы; развіваць памяць, звязнае маўленне; практыкаваць у падборы эпітэтаў; выхоўваць кемлівасць, знаходлівасць.

Матэрыял і абсталяванне: асенняе лісце, малюнак мядзведзя; карткі з выявамі жывёл: ліса, заяц, вавёрка, воўк, мыш, кот, карова, каза, свіння; фішкі

ХОД ЗАНЯТКА

I Рэлаксацыя

- Дзеці, сядзьце на дыван у круг. Паглядзіце, які прыгожы букет я вам прынесла. Як яго можна назваць? А дзе можна сабраць такі букет?

А зараз вазьміцеся, седзячы, за рукі, сядзьце вольна, заплюшчыце вочы і ўявіце сабе цёплы сонечны восеньскі дзень у лісцёвым лесе, дзе дрыжаць на ветры чырванню трапяткія асіны, гараць рабіны, золатам пераліваюцца бярозы. А між іх зелянеюць стромкія елкі. Вам стала цёпла, добра, утульна. Расплюшчыце вочы і, перадаючы адзін аднаму гэты асенні букет, называйце цёплыя колеры восені (жоўты, жаўтлявы, чырванаваты, прыгожы, бліскучы, рознакаляровы, барвовы, рыжы, жоўта-зялёны і г.д.

- Ну што, настрой у вас добры? Тады садзімся за сталы

II Зацікаўліваючы момант

- Адгадайце загадку:

Што за гаспадар лясны

Спіць пад снегам да вясны,

Ну, а летам да калод

Ходзіць красці чужы мёд? (Мядзведзь)

- Правільна, гэта мядзведзь. Зараз мы пра яго і пагаворым.

III Уступная частка

- Сёння я вам раскажу беларускую народную казку “Не сілай, а розумам”.

ІУ Асноўная частка

1. *Першапачковае раскаванне казкі.*

2. *Гутарка па казцы*

- Як называецца казка і чаму яна так называецца?

- Дзеці, паразважайце, хто дужэйшы – чалавек ці мядзведзь?

- Чаму ж такі чалавек перамог мядзведзя?

- Як можна сказаць пра чалавека? Які ён? (разумны, кемлівы, мудры, хітры, дасціпны – усе словы паўтарыць).

3. *Паўторнае раскаванне казкі дзецям.*

- Паслухайце казку яшчэ раз, слухайце ўважліва, бо будзеце пасля пераказваць.

4. *Пераказванне казкі дзецьмі.*

а) трое дзяцей расказваюць па частках:

- сустрэча з мядзведзем;

- выпрабаванне сілы;

- перамога чалавека.

б) пераказ у асобах(першы раз словы аўтара выконвае педагог).

в) пераказванне казкі цалкам (двое дзяцей)

Фізкультхвілінка

Пілавалі дровы мы.

Абсякалі ўсе сукі.

Раз налева, два направа,

Тут і ўся гатова справа (два разы)

У Заключная частка

1. *Дыдактычная гульня “Скажы, які” (на падбор эпітэтаў і параўнанняў)*

- Дзеці, у вас на сталах ляжаць карткі з выявамі жывёл. Уважліва разгледзьце іх. А зараз вы павінны сказаць, які ён ваш герой.

За правільны адказ атрымаеце фішку.

Напрыклад, кот – смелы, хітры, шустры, свавольнік, гарэза, паляўнічы, пухнаты, даўгахвосты, зеленавокі.

2. *Падвядзенне вынікаў гульні, падлік фішак. Вызначэнне пераможцаў.*

УІ Рэфлексія

- Дзеці, дык як вы разумееце выраз “Не сілай, а розумам”

Кансультацыя для бацькоў “Беларускія народныя казкі для дзяцей”

Родная мова

У марах, у песнях, у снах.

Мае ў ёй кожнае слова

Свой колер, і смак, і пах.

А. Грачанікаў

З самага нараджэння дзіця чуе голас маці, якая аберагае яго ад усяго дрэннага ў свеце. Наша родная старонка, як наша маці – хоча, каб мы заставаліся вольнымі ўладальнікамі свайго жыцця. Гэта магчыма, калі мы будзем шанаваць нашыя карані, тое, што трымае нас, робіць нас НАЦЫЯЙ. Мова, традыцыі, нацыянальныя каштоўнасці – наш скарб, якім мы павінны ганарыцца і ніколі не адракацца. Кожны чалавек павінен ведаць родную мову, спяваць народныя песні, ведаць, як з веку ў век святкавалі святы ў нашым краі, любіць родныя мясціны, сваю Радзіму – Беларусь

Далучэнне да роднай мовы садзейнічае не толькі ўзбагачэнню мовы дзяцей, але і развівае іх пазнавальныя і інтэлектуальныя магчымасці, пашырае веды пра беларускую культуру. Самае дарагое ў жыцці – тое, што закладзена ў сэрцы з ранніх год. Менавіта родная мова – сувязное звяно ў далучэнні дзяцей да агульначалавечых каштоўнасцей, вытокаў народнай мудрасці.

Сёння сам час патрабуе звярнуцца да сваіх вытокаў, далучаць дзяцей да беларускай нацыянальнай культуры, паглыбляць знаёмства з родным краем, беларускімі традыцыямі, фальклорам, прывіваць пачуццё грамадскасці, любоў да Радзімы. Вельмі важна навучыць дзяцей з павагай ставіцца да беларускай мовы, не сароміцца на ёй размаўляць. Вялікае значэнне мае асабісты

прыклад дарослых, бацькоў, людзей, якія жывуць побач з імі. Патрэбна часцей чытаць беларускія народныя казкі, знаёміць дзяцей з творамі беларускіх пісьменнікаў, развучаць вершы, загадваць загадкі, спяваць беларускія песні, прымаць удзел у беларускіх народных святах.

Яшчэ раз раскажыце або прачытайце сваім дзецям беларускія народныя казкі пра жывёл, чарадзейныя, сацыяльна-бытавыя: “Курачка Рабка”, “Пшанічны каласок”, “Піліпка-сыноч”, “Былінка і верабей”, “Зайкава хатка”, “Каза-манюка”, “Сыноч-з-кулачок”, “Пчала і муха”, “Як курачка пеўніка ратавала”, “Муха-пяюха”, “Коцік, пеўнік і лісіца”, “Каток – Залаты лабок”, “Лёгкі хлеб”, “Не сілай, а розумам”, “Лісіца-хітрыца”, “Жаронцы”, “Пра быка і яго сяброў”, “Як кот звяроў напалохаў”, “Селянін, мядзведзь і лісіца”, “Кот Максім”, “Верабей і мыш”, “Гарошак”.

Дапамажыце нашым дзецям авалодаць беларускай мовай, і вы дапаможаце абудзіць у іх веру ў тое, што яны вырастуць патрэбнымі на зямлі людзмі.

Жадаем вам поспехаў у працы над жывым беларускім словам сумесна з дзецьмі!

Канспект занятка па развіцці маўлення

Тэма РАСКАЗВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ КАЗКІ “ЛЁГКІ ХЛЕБ”

Праграмны змест: пазнаёміць са зместам казкі, дапамагчы дзецям зразумець іншасказальны змест назвы казкі; вучыць ацэньваць учынкi герояў; вучыць успрымаць багацце роднай мовы; пазнаёміць з тым, як хлеб здабываюць; выхоўваць любоў да хлеба, павагу да працы хлебараба.

Матэрыял і абсталяванне: малюнак воўка; карткі-схемы; розныя віды хлеба для гульні “Адгадай па смаку”; паднос; лыжачкі па колькасці дзяцей; ільняная сурвэтка; малюнкi каня, гусей, барана; каласы жыта і пшаніцы.

ХОД ЗАНЯТКА

I Рэлаксацыя

- Дзеці, давайце ўсміхнёмся адзін аднаму і пажадаем добрага настрою

II Уступная частка

- Паслухайце прыказку “Хлеб усяму галава”
- Як вы разумееце яе сэнс?
- Чаму хлеб лічыцца самым вялікім прысмакам?
- А хочаце даведацца, як хлеб здабываюць?
- Адгадайце загадку:

Хто зімой халоднай

Блукае злы, галодны? (воўк)

- А зараз я вам раскажу беларускую народную казку “Лёгкі хлеб”

III Асноўная частка

1. *Першапачатковае расказванне беларускай народнай казкі “Лёгкі хлеб”*

2. *Гутарка па казцы.*

- Як вы лічыце, чаму казка так называецца?
- Ці паспытаў воўк лёгкага хлеба? І ці бывае хлеб лёгкім?
- Паслухайце яшчэ адну прыказку “Хлеб мазалём здабыты, потам паліты”. Як вы разумееце яе сэнс?

3. *Гутарка аб тым, як хлеб здабываецца, з выкарыстаннем карткаў-схем.*

- Мы будзем па чарзе называць дзеянні, якія неабходны, каб здабыць хлеб і пазначаць кожнае дзеянне карткай-схемай.

- трэба зямлю ўзараць;
- трэба забаранаваць;
- жыта пасеяць;
- жыта ўзыдзе, ... потым паспее;
- трэба зжаць;
- у снапы звязаць, ...звесці іх на ток;
- абмалаціць;
- у мяшкі зерне сабраць;
- на млын завесці;
- муку замясіць у дзяжы;
- у печ цеста пасадзіць;
- хлеб спячэцца.

Фізкультхвілінка

Жыта сеем, жыта жнем

І снапы малоцім.

Зерне мелем, цеста месім

Хлеб духмяненькі пячэм. (Словы прагаворваюцца з імітацыяй рухаў)

4. Гутарка аб тым, якога лёгкага хлеба паспытаў воўк.

- Як ваўка ашукалі конь, гусі, баран?
- Што вы можаце сказаць пра ваўка? Які ён?
- І апошня на сёння прыказка “Хто працуе, таму і шанцуе”. Ці адпавядае яна казцы?
- Каму ж шанцуе, а каму не?

ІУ Заключная частка

Дыдактычная гульня “Адгадай па смаку”

- А зараз, дзеці, для вас будзе сюрпрыз. Гульню “Адгадай па смаку” вы ўжо ведаеце, але цяпер яна будзе іншай. Вы павінны будзеце па смаку вызначыць, які хлеб з’елі. (Вочы ў дзяцей закрыты. Кожнаму дзіцяці асобнай лыжачкай кладзецца ў рот кавалачак чорнага хлеба, беллага, пірага, бісквіта. Усе дзеці павінны паспытаць і адгадаць, што з’елі).
- Дзеці, а які хлеб вам найбольш падабаецца? Чаму?
- Як патрэбна абыходзіцца з хлебам? Ці трэба даядаць самыя малыя кавалачкі? Чаму?

У Рэфлексія

- Дзеці, дык яшчэ раз адкажыце на пытанне, ці бывае хлеб лёгкім?
- Пакажыце мне, ці спадабаўся вам наш занятак.

Канспект занятка па развіцці звязнага маўлення

Тэма ПЕРАКАЗ БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ КАЗКІ “ПРА БЫКА І ЯГО СЯБРОЎ”

Праграмны змест: вучыць дзяцей паслядоўна перадаваць змест казкі, выкарыстоўваючы словы і выразы з твора; развіваць памяць, звязнае маўленне на беларускай мове; выхоўваць пачуццё сяброўства.

Матэрыял і абсталяванне: ілюстрацыі з выявамі быка, казла, парсюка, гусака, пеўня; ілюстрацыі вясковай хаты і хлява; асобныя сухія дубчыкі і звязаныя ў венік па колькасці дзяцей; фішкі.

Папярэдняя работа над прыказкамі: добрае помні, злое забывай; не лезь на чужое седала; чужога не руш, свайго не пускай; працуй грамадой – не будзеш з бядой; новых сяброў набывай, а старых не забывай.

ХОД ЗАНЯТКА

I Практыкаванне на рэлаксацыю

- Дзеці, сядзьце на дыван па крузе, блізка адзін да аднаго. Вазьміцеся за рукі, заплюшчыце вочы, злёгка пацісніце адзін аднаму руку.
- Што вы адчуваеце? (поціск, цяпло).
- А як вы думаеце, круг будзе мацнейшы, калі мы адпусцім рукі ці не?

Калі мы трымаемся за рукі, мы перадаём адзін аднаму ўпэўненасць, цяпло, сілу, падтрымку. А зараз сядайце паўкругам на свае ступікі.

II Зацікаўліваючы момант

- Дзеці, вось вам кожнаму па дубчыку. Паспрабуйце яго зламаць. Атрымалася? Добра. А зараз паспрабуйце зламаць такую ж колькасць дубчыкаў, звязаных у маленькі венік. Чаму ў вас нічога не атрымалася? Абгрунтуйце свой пункт гледжання.

Так, дубчыкі ў веніку нельга зламаць, бо разам яны – сіла. Круг, калі мы трымаліся за рукі, таксама цяжка разарваць. Сіла ў адзінстве.

III Уступная частка

- Сёння я вам раскажу беларускую народную казку “Пра быка і яго сяброў”.

IV Асноўная частка

1. *Першапачатковае расказванне без устаноўкі на пераказ*

- Слухайце казку

2. *Гутарка на змесце казкі.*

- Як называецца казка? Чаму?

- Чаму мы гаворым, што гэта беларуская народная казка?

- Чаму бык пабег на край свету? Старайцеся адказваць словамі з казкі.

- Каго сустрэў бык па дарозе на край свету?

- Што вы можаце расказаць пра кожную з гэтых жывёл? Якія яны – бык, казёл, парсюк, гусак, певень. Можаце расказаць пра іх знешні выгляд, нараў, звычкі. (Паказваюцца адпаведныя ілюстрацыі)

- Чаму жывёлы не дапамагалі быку будаваць хату?

- Як вы лічыце, ці правільна зрабіў бык, што пусціў да сябе жыць казла, парсюка, гусака, пеўня?

- А як вы разумееце словы: *харч* – прадукты, ежа; *падруба* – ніжняя частка будынка, аснова будынка, фундамент; *страха* – дах, верхняя частка будынка, якая яго накрывае, “крыша”; *столь* – “потолок”; *на гары* – над столлю; *ражон* – заостраная палка; *пруток* – кавалак дроту, прызначаны для вязання, “спица”

Фізкультхвілінка

Мы працуем, як быкі,

Дрэвы мы ссякаем, (імітацыя рухаў лесаруба)

Роўна сцены мы кладзём (імітацыя складання пален парамі)

І страху ўздываем. (рукі высока над галавой ў выглядзе страхі)

Будзе цёплай наша хата,

Будзем жыць у ёй багата (танцы, вяселле). (*Паўтарыць 2-3 разы*)

3. *Паўторнае расказванне казкі з устаноўкай на пераказ*

- А зараз уважліва паслухайце асобныя месцы з казкі, бо будзеце яе пераказваць.

(Расказваецца пачатак да сустрэчы з парсюком; гутарка аб пабудове хаты і прыход парсюка; прыход мядзведзя)

4. *Пераказ казкі дзецьмі*

а) пераказ па частках

- Дзеці, пераказваючы, старайцеся перадаваць характары герояў

✚ сустрэча быка з жывёламі;

✚ гутарка аб пабудове хаты;

✚ прыход парсюка;

✚ прыход казла;

✚ прыход гусака;

- ✚ прыход пеўня;
- ✚ расправа над мядзведзем;
- ✚ расказ мядзведзя ваўку пра разбойнікаў.

б) пераказ у асобах, словы аўтара расказвае выхавальнік.

У Заключная частка

- Дзеці, зараз я вам нагадаю прыказкі, якія вы чулі раней, а вы паспрабуйце іх суаднесці з эпизодамі (асобнымі месцамі) казкі, яе героямі. За адказы атрымаеце фішкі.
- Пра каго з казкі можна сказаць: добрае помні, злое забывай?
- Працуй грамадой – не будзеш з бядой.
- Чужога не руш, свайго не пускай.
- Не лезь на чужое сядала. Чаму гэтая прымаўка тычыцца менавіта мядзведзя? (ён, у адрозненне ад другіх герояў казкі, дзікая жывёла).
- Новых сяброў набывай, а старых не забывай. Пра каго з герояў можна так сказаць? (Пра ўсіх, акрамя мядзведзя. Усе свойскія жывёлы)
- Падлічыце фішкі.

VI Рэфлексія

- Чаму вучыць нас казка?
- Якія рысы характару можна выхоўваць, дзякуючы гэтай казцы? (сяброўства, узаемадапамогу, спагаду, дабро, высакароднасць)

ЛІТАРАТУРНАЕ СВЯТА

“Казка прыйшла”

Мэта: развіваць памяць, творчасць, звязнае маўленне, эстэтычны густ; выхоўваць любоў да народнай творчасці.

Дзеючыя асобы і выканаўцы:

Вядучы

Дзед Усявед

Піліпка

Героі казак

СЦЭНАРЫЙ СВЯТА

Вядучы Век дзяліся тым, што маеш, -
Хлебам-соллю, казкай-краскай,
Ну а ў госці запрашаеш,
Гавары ўсім:

- Калі ласка (усе разам)

(*Заходзяць Дзед Усявед і хлопчык у беларускім адзенні*)

Дзед Усявед: Добры дзень у хату, пане-гаспадару. Я да вас прыйшоў і прынес чароўны куфэрачак, з якога, як з рога, пасыплюцца казкі. Хочаце ўбачыць? Са мной прыйшоў Піліпка. Ці ведаеце вы, дзеці, з якой жа ён казкі?

(“Піліпка-сыноч”)

Вядучы: А хто памятае, хто такі Піліпка-сыноч? Раскажыце.

(*Піліпка-сыноч – драўляны хлопчык*)

Піліпка: Дзеці, а якія беларускія народныя казкі вы яшчэ ведаеце?

(*Дзеці называюць беларускія народныя казкі*)

Дзед Усявед: Ой, малайцы, дзеці, многа казак ведаеце.

Вядучы: Нашы дзеці не толькі ведаюць казкі, але і могуць іх разыгрываць. Хочаце, госці, убачыць такі міні-спектакль? Тады глядзіце.

(*Інсцэніроўка казкі “Пшанічны каласок”*)

Дзед Усявед: Якая цудоўная казка атрымалася. Малайцы!

Піліпка: А я прапаную ўсім разам, як курачка Сакатушка, напячы булак. Разам паўтарайце і выконвайце дзеянні

(Гульня “Спячы булкі”)

Каласкі малоцім	(малацьба цэпам)
І на млын вязём,	(мяхі закідаюцца на плечы, хадзьба)
Спрытна цеста месім,	(кулакамі месіцца цеста)
Булкі ў печ кладзём.	(булкі ставяцца ў печ)
Булкі астудзілі	(булкі дастаюцца і абдуваюцца)
І гасцей завём.	(рухі-заклікі)
Дружнай талакою	(сталі ў круг усе)
Карагод вядзём.	(танцавальныя рухі па кругу ў парах пад беларускую народную песню “Чаму ж нам не пець” – без слоў)

Дзед Усявед: Малайцы, дзеці, парадавалі і павесялілі мяне! У маім чароўным куфэрку схаваліся загадкі. Адгадаеце іх?

Звініць каля вуха
Не камар, а ... (Муха)

Без нары не можа жыць,
Хвост пушысты мае,
Як ад ворага бяжыць,
След ім замятае. (Ліса)

Што за звер такі лясны
Спіць пад снегам да вясны,
А прачнецца, лезе ў вулей:
Мёд шукае ён на лузе. (Мядзведзь)

Маленькі шарык
Пад лаўкаю шарыць. (Мыш)

Хто зімой халоднай
У лесе бегае галодны? (Воўк)

Без гадзінніка жыве,
А ў пару заўжды ўстае,
Галасіста ён спявае,
Нас прачнуцца заклікае. (Певень)

Шыпіць, гагоча,
Ушчыпнуць мяне хоча. (Гусь)

Ходзіць па двары,
 Балбоча,
 Ні з кім сябраваць не хоча. (Індык)

Пасярод двара
 Стаіць гара:
 Спераду вілы,
 Ззаду мятла. (Карова)

З барадою, а не дзед,
 З рагамі, а не бык,
 Дояць, а не карова,
 Лыкі дзярэ,
 А лапці не пляце. (Каза)

Мяккія лапкі,
 На лапках драпкі,
 Ціха ступае,
 Мышак пужае (Кот)

Крычыць: “Б-э-э!”
 Траўку скубе,
 Воўну дае. (Авечка, баран)

Хто не хворы,
 А ўсё стогне? (Свіння)

Улетку шэры,
 Узімку белы,
 Доўгія вушы мае,
 Хутка ў лес уцякае. (Заяц)

Я рухавы звярок,
 Заўжды весела мне
 Мая хатка – дупло
 На высокай сасне. (Вавёрка)

Ён прысмакаў з’еў нямала,

А калі харчоў не стала,
Лапу смокчучы, заснуў,
Ледзьве не праспаў вясну. (Мядзведзь)

Узялёным кафтане
На зялёным дыване
Сядзіць, пазяхае,
Рот разяўляе,
Камароў глытае. (Жаба)

Малыя малышачкі
Носяць мёд на вышачкі. (Пчолы)

Дзед Усявед: Малайцы, дзеці, усе загадкі адгадалі. Якія вы кемлівыя і дасціпныя!

Вядучы: Шаноўныя госцейкі, нашы дзеці падрыхтавалі да свята яшчэ адну гульню “Мы не скажам, а пакажам”

(Гульня рыхтуецца загадзя з кожным дзіцем індывідуальна, каб іншыя не бачылі і не ведалі)

-Дзеці будуць выконваць рухі і дзеянні тых ці іншых герояў беларускіх народных казак, а вы павінны будзеце пазнаць і назваць гэтых герояў.

(Дзеці імітуюць рухі лісы, мядзведзя, зайца, жабы, ваўка, пчалы, мухі, вераб’я, каня, гусей і інш.)

Дзед Усявед: Ай, малайцы, дзеці. Парадавалі вы мяне, пасмяшылі, пацешылі.

Піліпка: А я таксама хачу нешта паказаць, а вы каб здагадаліся. Мне можна?

Вядучы: Я думаю, што нам цікава будзе паглядзець. Дазволім, дзеці, і Піліпку нешта паказаць?

(Піліпка імітуе лоўлю рыбы. Бярэ вуду, насаджвае на кручок чарвяка, закідвае вуду, “падсякае” і выцягвае рыбу)

Дзед Усявед: Маладзец, Піліпка, хвалю і цябе. А зараз нам паора збірацца дадому. Вам, сябры, я хачу падарыць са свайго чароўнага куфэрачка кнігу “Беларускія народныя казкі”, каб вы маглі паслухаць у новай групе другія народныя казкі.

Вядучы: Дзеці, давайце падзякуем Дзеду Усяведу і Піліпку

А з табой як тое будзе,
То за шчодры знак усякі
Пакланіся добрым людзям
І скажы ім шчыра:
-Дзякуй. (усе разам)
Ул. Паўлаў

Дзед Усявед: Бывайце здаровы,
Жывіце багата,
А мы ўжо паедзем
Дадому, дахаты
Я. Купала
(Разыходзячыся, можна спяваць)

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Канспект занятка па развіцці маўлення

Тэма ПЕРАКАЗ БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ КАЗКІ “ЯК КОТ ЗВЯРОЎ НАПАЛОХАЎ”

Праграмны змест: вучыць пераказваць народную казку, захоўваючы словы і выразы з тэксту; заахвочваць пераказваць лагічна, эмацыянальна; вучыць выражаць адносіны да ўчынкаў герояў; развіваць памяць, мысленне; выхоўваць кемлівасць, знаходлівасць.

Матэрыял і абсталяванне: выявы звяроў: кот, ліса, мядзведзь, дзік, воўк, заяц; малюнкi для гульні “Назаві вялікага”; малюнкi і карткі-схемы для гульні “Знайдзі пару”

ХОД ЗАНЯТКА

I Рэлаксацыя

Дзеці стаяць паўкругам

- Дзеці, пакажыце, які ў вас настрой сёння. Вельмі добра, што вы ўсміхаецеся. А цяпер возьмемся за рукі і перададзім нашу ўсмешку іцяпло сваёй душы таварышу.

II Зацікаўліваючы момант

- Дзеці, а вы любіце загадкі? Зараз даведаемся, хто ў нас самы кемлівы і знаходлівы

Я ўмею чыста мыцца
Не вадой, а языком.
Мне начамі часта сніцца
Сподак з цёплым малаком. (Кот)

Рыжая хітруха
Залезла ноччу ў двор
Курэй пералічыла,
Панесла іх у бор. (Ліса)

Ён кашлаты, ён зубаты,
Не будзе сабе хаты.

І блукае без дарогі,
Яго кормяць толькі ногі (Воўк)

Летам носіць ён кажух,
Мае свой абход пчаліны.
Уплятае мёд за двух
І духмяныя маліны. (Мядзведзь)

Любіць моцна жалуды
Гэты страшны звер лясны.
Вось ён тут, а вось і знік.
Гэта, пэўна, дзеці, ... (Дзік)

Даўгавухі і касы
Скача без дарогі.
Ад ваўка і ад лісы
Уратуюць ногі. (Заяц)

- Дзеці, як вы думаеце, якія гэта жывёлы? (5 дзікіх, 1 свойская)
- А дзе яны маглі сустрэцца? Можна хто здагадаўся?

III Уступная частка

- А цяпер паслухайце беларускую народную казку “Як кот звяроў напалохаў”

IV Асноўная частка

1. *Першапачатковае расказванне казкі.*

2. *Гутарка на казцы.*

- Дык як жа кот звяроў напалохаў?
- Што можна сказаць пра лісу? Якая яна?
- Што можна сказаць пра ваўка, мядзведзя, дзіка, зайца? Хто з іх разумнейшы і хітрэйшы?
- Як гаворыць у казцы ліса?
- Чаму ліса гаворыць пра Ката Мурлыковіча не гаспадар, а гаспадарышча, хвост з памялішча?

Фізкультхвілінка

Воўк стукоча і тупоча,
І мядзведзь адстаць не хоча.
Дзік прамчаўся: рох-рох-рох,
Заяц шмыгнуў у гарох.
На палянку ўсе прыйшлі,
Справу добрую знайшлі.
Разам дружна працавалі

І прысмакі рыхтавалі. (Дзеці імітуюць рухі)

3. *Паўторнае выбарачнае расказванне казкі*

- сустрэча лісіцы з катом і з'яўленне ваўка;
- нарада звяроў аб прыгатаванні смачнага абедна;
- кот частуецца.

4. *Пераказванне казкі дзецьмі на частках.*

- як кот трапіў у лес;
- тым часам ідзе па лесе мядзведзь: трэсь-лом, трэсь-лом;
- запрашэнне ката і лісіцы на абед;
- як і чаму звяры пахаваліся;
- чаму заяц толькі праз гадзіну дагнаў мядзведзя, ваўка, дзіка.

5. *Пераказ казкі ў асобах з элементамі інсцэніроўкі.*

6. *Гульня “Назаві вялікага”*

- Скажыце, як ліса называла свайго гаспадара-гаспадарышча, памяло-памялішча?

- Вазьміце свае малюнкi і назавіце вялікага па ўзору

хвост-хвасцішча

нага-нажышча

рука-ручышча

лапа-лапішча

вусы-вусішчы

стог-стажышча

дождж-дажджышча

вечер-вятрышча

нож-нажышча

трава-травішча

мядзведзь-мядзведзішча

нара-нарышча

У *Заклучная частка*

- А зараз пагуляем у гульню “Знайдзі пару”

Адны дзеці атрымоўваюць малюнкi жывёл, а другія малюнкi таго, чым гэтыя жывёлы харчуюцца. Дзецям патрэбна знайсці сваю пару і ўзяцца за рукі.

Кожная пара тлумачыць свой выбар.

свіння-жалуды

заяц-морква

ліса-рыба

мядзведзь-мёд

каза-сена

курыца-зерне

кот-малако
гусь-трава
вавёрка-арэхі

ҮІ Рэфлексія

- Вам занятак спадабаўся? А казка?
- А як вы разумееце выслоўе “У страху вялікія вочы”
- Дык чаму ж кот звяроў напалохаў?

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

КАЗКІ ДЗЯЦЕЙ

Жыў-быў вожык. Адночы ён вырашыў назхбіраць на зіму яблыкаў. Пайшоў вожык у сад. Там было многа спелых яблыкаў, але вось дастаць іх вожык не мог. Бегае ён туды-сюды – і ні аднаго яблыка. Але наляцеў моцны вецер, трасянуў яблыню, на землю пасыпаліся спелыя-спелыя яблыкі. Вожык сабраў яблыкі, сказаў ветру дзякуй і панёс іх да сябе ў кошыку. Цяпер яму будзе што есці зімою.

Аксана К

Жыў-быў матылёк. Усё лета ён збіраў салодкі мёд на кветках, а да зімы не рыхтаваўся. Надышла восень, а за ёю і зіма. Матылёк замёрз і праваліўся ў глыбокую яму. Там было цёпла. Матылёк убачыў мядзведзя і спалохаўся. Мішка сказаў: “Давай разам спаць да вясны”. Так яны і заснулі.

Маша А.

Жыў-быў воўк зубамі шчоўк. Бегаў ён па лесе і шукаў сабе паесці. Аднаго разу ўбачыў ён у лесе сабаку і кажа: “Я цябе з’ем”. А сабака яму адказвае: “Не еш, я табе прынясу “кіці-кэт”. Воўк згадзіўся, яму вельмі хацелася з’есці гэтага незвычайнага кіці-кэта. Сабака пабег дадому, набраў у рот яду і нясе. Але пакуль данёс, з’еў сам. Спалохаўся сабака, што воўк яго з’есць і ўцёк назад дамоў. З той пары сабака ў лес не ходзіць, бо баіцца ваўка.

Тарас Б.

Жыла-была ліса. У яе быў прыгожы “мех” і хвост. Ліса бегала па лесе і палохала зайцаў. Адночы зайцы назбіралі чарніц, зрабілі сок, падвесілі вядро з сокам на высокай сасне, а самі сталі пад ёй. Ліса выскачыла, а зайцы ва ўсе бакі. А заяц-смяляк пацягнуў за вярочку і выліў на лісу сок. Яна стала непрыгожая і ад страху ўцякла ў сваю норку. Больш ліса не палохала зайцаў.

Юля С.

Жыў-быў маленькі форд. Ён ганяўся па вуліцах і дудзеў, мяшаў усім ездзіць і спаць. Адночы Салі яму сказала, каб ён так не рабіў, а лепш прыняў удзел у гонках. Форд паехаў, але у яго быў малы бак, і ён не даехаў да гонак і больш нікога не палохаў.

Коля І.

*Аналіз узроўню ведаў беларускіх народных казак дзяцей групы
“Фантазёры” за I квартал*

№ п/п	Імя дзіцяці	К-сь казак	К-сь персана- жаў	Узнаўленне зместу			Характарыстыка герояў		
				Узнаўляе ўсе падзеі і змест	Пералічвае асноўныя падзеі	Нічога не ўспамінае	Дае харак- тарыстыку героя	Назвае адну-дзве рысы	Нічога не гаворыць
1.	Маша А.	8	45	+			+		
2.	Віка А.	6	36		+			+	
3.	Тарас Б.	10	48	+			+		
4.	Дзіма В.	5	20		+			+	
5.	Антон Г.	6	24		+			+	
6.	Даша Г.	9	47	+			+		
7.	Коля І.	7	42	+				+	
8.	Даніла К.	6	32		+			+	
9.	Аксана К.	10	56	+			+		
10.	Ваня П.	8	43	+			+		
11.	Мікіта П.	5	37		+			+	
12.	Слава П.	6	39		+			+	
13.	Маша С.	5	32		+			+	
14.	Юля С.	9	41	+			+		
15.	Маша Ф.	7	38	+				+	
16.	Коля Х.	8	46	+			+		
5-6 казак – 7 дзяцей 43,7% 7-12 казак – 9 дзяцей 56,3%				9-56,3%	7-43,7%		7-43,7%	9-56,3%	

Параўнальны аналіз ведаў дзяцей эксперыментальнай і кантрольнай груп

